

INSCRIȚIILE GRECEȘTI ȘI LATINE PRIVIND ISTORIA PROVINCIIILOR PANONICE ȘI A PROVINCIEI DACIA

Printre cărțile de mare utilitate, care stau la îndemâna celor ce studiază istoria provinciilor romane și, mai cu seamă, pentru cei care recurg la cercetarea și interpretarea cât mai profundă a izvoarelor privind istoria Daciei și a celor două Panonii, este fără îndoială monografia învățatului Árpád Dobó, intrată nu demult în bibliotecile din Iași. Prima ediție s-a epuizat repede, așa încît, la foarte puțin timp, în 1940, în colecția *Dissertationes Pannonicae*, ser. I, fasc. 1, a apărut cea de-a doua ediție emendată, urmată, după cel de-al doilea război, de cea de-a treia ediție stereotipă (fără an). Din 1940, repertoriul epigrafic extern, privind trecutul celor trei provincii dunărene (Panonia nebifurcată, Panonia superior, Panonia inferior și Dacia), a crescut mult față de ce se cunoștea acum mai bine de 35 de ani, îmbogățit fiind cu alte inscripții, care, în urma studierii, au schimbat mult viziunea și vechile cunoștințe despre provinciile Imperiului roman de la Dunărea de jos și Dunărea mijlocie. O nouă ediție se impunea deci să-și facă apariția cât mai curînd.

Titlul și autorul lucrării al cărei conținut vrem să-l analizăm sînt *Inscriptiones extra fines Pannoniae Daciaeque repertae ad res earundem pertinentes*, quas collegit adnotationibusque instruxit Arpadus Dobó, editio quarta aucta et emendata, in Aedibus Academiae Scientiarum Hungaricae Budapestini MCMLXXV — *Inscriptions, found beyond the territories of Pannonia and Dacia, referring to the affairs of these two provinces*, compiled and annotated by Árpád Dobó, 4th enlarged edition, Akadémiai Kiadó, Budapest, 1975. Întregul volum, deși poartă și titlul în limba engleză este scris într-o accesibilă limbă latină.

Cum arată titlul, cartea lui A. D. cuprinde inscripțiile în al căror text se vorbește despre cele două provincii panonice și despre provincia Dacia, inscripții aflate însă în afara acestor provincii, cu adnotări, uneori cu comentariu și cu anumite explicații scurte dar îndeajuns de clare. Această ultimă ediție, bine îngrijită, este mult îmbogățită cu noi materiale epigrafice apărute după 1940, însoțite de noi date bibliografice, așa încît omisiunile autorului sînt puține. Anumite erori se datoresc nu atît lipsei de informare ci, mai cu seamă unei anumite metode pe care autorul a folosit-o și care se va arăta în paginile acestei prezentări.

Cartea a fost bine primită și elogios prezentată la noi în țară, bucurîndu-se de două favorabile recenzii din partea lui I. I. Russu, *AMN*, XII, 1975, p. 419 — 425, și C. C. Petolescu *Dacia*, N. S., XX, 1976, p. 299 — 301, în care s-au relevat calitățile și, totodată, au fost scoase în evidență unele omisiuni sau greșeli mai mult sau mai puțin importante, dar care nu scad cu nimic valoarea integrală a culegerii de inscripții privind trecutul Panoniei și al Daciei. Recent a mai apărut o scurtă prezentare a cărții din partea lui B. Lőrincz, *Acta Archaeologica*, XXVIII, 1976, p. 207. Asupra anumitor omisiuni evidențiate de cei trei recenzenti, noi nu ne vom opri, decît numai dacă se cere a mai fi necesară o nouă lămurire.

După ultimul număr de la p. 174, culegerea lui A. D. cuprinde 904 inscripții, dar în realitate cuprinsul este mai mare, atîngînd totalul de 1003 (sub un număr de ordine figurînd mai multe inscripții, fie omise în timpul lucrului din cauza grabei fie apărute în momentul redactării). Dintre acestea, 674 se referă la Panonia, iar 329 la Dacia; unele, nu prea multe, țin atît de Panonia cît și de Dacia. Față de edițiile a doua și a treia, care înglobau totalul de numai 825 de inscripții, ediția ultimă este mult îmbogățită. Și totuși, este de la sine înțeles, că o asemenea lucrare nu poate fi considerată completă și de lungă actualitate, atîta timp cît este de așteptat ca alte noi descoperiri de monumente epigrafice să completeze în continuare repertoriul documentar al Panoniilor și al Daciei, îmbogățind tot mai mult arhiva lapidară a acestor provincii.

În ce privește *Pars Prima — Inscriptiones ad res Pannonicas pertinentes*, adică inscripțiile al căror text se referă la istoria provinciilor panonice, avem puține lucruri de adăugat. Ne revine să atragem atenția asupra unor adaose bibliografice, ca fiind apariții mai tîrzii (după 31 dec.

1971, când a fost depus manuscrisul) ori asupra unor completări, pe care le credem necesare, sau mici observații de natură epigrafică ori istorică.

P. 36, nr. 95. *Ann. Ép.*, 1968, 31 Roma. *M. Ulp(io) Criscentino eq. R. / nat(ione) Pann(onia) inferior(e) nat. Ca / na pret. collat(o) in sing(ulares) / Britt. milit(avit) ann(is) XXVI etc. A.D.*, de acord cu editorii de la *Ann. Ép.*, crede că r. 1 EQ. R. este „pro : eq(uiti) s(ingulari)”, iar r.3 — 4 „i.e. : collat(o) in sing(ulares) ex ala ... exercitus Brittannici”. De fapt, acestea sînt observațiile lui A. Ferrua, *Epigraphica*, XXIX, 1967, p. 100, nr. 140, primul editor al textului epigrafic. Dar nici A. Ferrua nu a văzut originalul și chiar spune : „tra le carte del Profumo ho trovato una scheda con la sequente iscrizione proveniente del monastero delle Monache del Monte Calvario e da lui copiata nel magazzino del Belvedere dei Musei Vaticani nel 1922 ; un frammento marmoreo di 28 × 30, mutilo solo destra, che purtroppo non mi è riuscito di ritracciare”. Lipsind din partea dreaptă a inscripției, rămîn deci nesigure literele EQ.R din r.1 și neînțelese r.2 — 3, NAT.CA ... / NĀ PRET. Nu avem nici o dovadă că M. Ulpus Criscentinus a servit la Roma printre *equites singulares imperiales* și, dimpotrivă, dacă nu cumva în una din cohortele pretoriene, cum ar putea indica PRET din r. 3, în loc de *pr(a)et*. Mai curînd am fi dispuși a admite că r.3 — 4. COLLAT.IN. SING --- / BRITT s-ar preta la *collat(o) in sing(ulares) [ped(ites)] / Britt(annicos)*, de unde a fost trecut în una din cohortele pretoriene, în cadrul căreia a fost avansat ca *eq(ues?)*. *Pedites singulares Britannici* (sau sub alte denumiri) constituiau o unitate auxiliară a Daciei, cu garnizoana la Gernisara (Cigmău), cu regim de cohortă¹. De obicei, soldații în cohortele pretoriene proveneau din legiuni, dar se cunosc și unele cazuri rare cînd ei veneau și din unități auxiliare². Astfel, inscripția ar fi de pus atît pe seama Daciei cît și a Panoniei inferior.

P. 41 și 144, nr. 128 și 766a. *CIL*, X, 3569. Misenum. *D. M. Cogitati Val(enti) manip(ularii) IIII Dacic(a) / natio(ne) Pann(oni) mil(itavit) ann(is) II / vixit annis XXV etc.*, mai nou este publicată de Antonio de Simone, *La Collezione antiquario della Biblioteca dei Girolamini in Napoli* (Accademia di Archeologia. Lettere e Belle Arti di Napoli. Monumenti), Napoli, 1975, p. 32—33, nr. 14, pl. XXII, 1, cu adnotarea : „la nave qui menzionata è la quadrireme Dacica. L'esame dei carrateri, tracciati con accuratezza, sembra suggerire una data intorno alla metà del I secolo d.C.”.

P. 53, nr. 220. *Ann. Ép.*, 1967, 425. Leskovec. *Primus [Iuli I(ibertus)] / Asalus d[up(licarius) alae] / Cap(itionianae) etc.*, pentru *ala Cap.*, observă A.D., „nomine integro I Gallorum Capitoniana”, dar numele complet este *ala I Claudia Gallorum Capitoniana* (B. Gerov, *Acta Antiqua*, XV, 1967, p. 91, fig. 3).

P. 53, nr. 221. *CIL*, III, 9796. Municipium Magnum. *Vercaius Me[di] / f(ilius)] eques / ala nova C[l]au[di]a [- - - - -] / domo Varcia/nus etc.*, era necesar să se arate că unitatea este *ala I Claudia nova miscellanea*, iar inscripția datează din epoca anterioară Flaviilor, cînd unitatea se găsea în Dalmația, mai tîrziu în Germania, apoi în Moesia superior, apoi în Dacia și apoi din nou în Moesia superior³.

P. 54 — 55, numele personale *Pannonius* și *Pannonia* sînt de completat cu *CIL*, III, 832. Gherla. *Herculi samcto / Marc(ius) Veracilius / Verus leg(at)us Aug(usti) / prop(raetore) curant(e) Pann(onia) Maxi[mo] / pr(a)e[fecto] eq(uitum)]*.

P. 54, nr. 241. *CIL*, VI, 37.271, inscripție funerară pentru *Iul(ia) Carnuntilla ex pr(ovincia) P(annonia) super(iore)*, cu observația lui J. Fitz, *Alba Regia*, XIV, 1975, p. 356, „vielleicht liberta?”

P. 54, nr. 245. *CIL*, VI, 3435, inscripție funerară, cu *Aureli(a)e Gorsil(la)e . . natione A[q]jui(n)-ce(n)se(m) etc.*, republicată cu puține încercări de îmbunătățire a lecturii de către J. Fitz, *ibidem*. De observat că antroponime formate după localitățile din Dacia nu cunoaștem decît pe *Apulensis* (*Ann. Ép.*, 1944, 100 ; 1959, 310), după *Apulum*, sclav în serviciul vamal, pe cînd după localitățile din Panonia : *Carnuntilla*, *Carnuntina*, *Karnuntinus*, *Gorsil(la)*, *Mursenus*, *Savarina*, *Savarius*, *Scarbantilla*, *Scarbantina*, *Sirmia*, *Siscia* (J. Fitz, *ibidem*).

P. 72, nr. 341. La cea de-a doua diplomă militară de la Gherla, din 10 aug. 123, publicată de I. I. Rusu, *Dacia și Pannonia inferior în lumina diplomei militare din anul 123*, București, 1972, și în *Dacia*, N. S., XVIII, 1974, p. 155 și urm., cu trupe din Dacia Prolissensis și Pannonia inferior,

¹ N. Gostar, *Sargetia*, III, 1956, p. 65 și urm. ; I. I. Rusu, *SCIV*, XXII, 1972, p. 74—75.

² M. Durry, *Les Cohortes prétoriennes*, Paris 1938, p. 250.

³ K. Kraft, *Zur Rekrutierung der Alen und Kohorten am*

Rhein und Donau, Berna, 1951, p. 144—145, Inscripția nu este menționată de W. Wagner, *Die Dislokation der römischen Auxiliarformationen in den Provinzen Noricum, Pannonien, Moesien und Dakien von Augustus bis Gallienus*, Berlin, 1938, p. 28.

pe lângă observațiile recenzenților I. I. Russu și C. Petolescu (mai sus p. 125), merită acum și cele ale lui M. Wolff, *AMN*, XII, 1975; p. 152 — 158 și ale noastre din *Anuarul Institutului de istorie și arheologie „A. D. Xenopol” din Iași*, XI, 1975, p. 301 — 305.

P. 72, nr. 347. *CIL*, XII, 3185. Nemausus. Inscricție fragmentară a unui . . . *trib(unus) coh(ortis) . . . | praeposuit(us) equit(um) Pannoni(um) . . . | . . . ordo splen] didissim(us) ob editi(onem) muneris . . . ex postulatione populi . . . | . . . Jo posuit . . .* Este din nou publicată de Y. Burnand, *Mélanges de l'École Française à Rome. Antiquité*, LXXXVII, 1975, p. 790 — 791, cu fotografie, . . . *o trib(uno) coh(ortis) . . . | . . . praeposuit(o) equit(ibus) Pannoniis . . . etc.*, iar *posuit* încheie textul. După Y. Burnand, cel onorat era un cavaler din Nemausus. N-ar fi exclus ca preposura să fi fost îndeplinită în războaiele purtate de Domițian sau Traian (v. mai jos).

P. 90 — 91 și 151, nr. 484 și 700 a. *CIL*, III, 726; *ILS*, 1419. Prope Lysimachiam. La inscripția în onoarea lui C. Manlio [-] *f(ilio) Q(uirina) Felici*, care printre altele, a fost și *praef(ecto) fabr(um) imp(eratoris) | Caesaris Nervae Trai(ani) | Germ(anici) Dacici II, praef(ecto) class(ium) | Pann(onicae) et Germ(anicae), proc(uratori) Aug(usti) reg(ionis) | Chers(onesitane), proc(uratori) Aug(usti) XX hereditatium*), credem că era necesar să se fi adus explicația lui H. G. Pflaum, *Les carrières procuratoriennes équestres sous le Haut-Empire romaine*, I, Paris, 1960, p. 147 — 151, nr. 64. După acest învățat, cifra *II* din nr. 7 ar arăta că cel onorat a fost *praef(ectus) fabr(um) bis*, adică de două ori (în două reprize). În ce privește comanda de *praef(ectus) class(ium) Pann(onicae) et Germ(anicae)*, H. G. Pflaum notează că „nous ne nous tromperons donc pas en supposant que cette nomination fut en rapport avec la première guerre dacique, en vue de laquelle furent rassemblés sur le Danube les marins des deux flottes”. Din textul inscripției, nu reiese însă îndeajuns de limpede, că cel onorat a avut comanda ambelor flote în timpul războaielor dacice; dacă cele două unități fluviale ar fi participat la războaiele dacice sub comanda unică a lui C. Manlius Felix, atunci acest lucru ar fi fost evidențiat în inscripție. În schimb, lui R. Hanslik, *RE—PW*, Suppl. X, 1062, i se pare că cel onorat la Lysimachia ar fi fost *praef(ectus) fabr(um) (iterum)* în cele două războaie ale lui Traian, dar nici aceasta nu se poate deduce din textul epigrafic. Din inscripție reiese numai că *praef(ectus) fabr(um)* a fost în timpul domniei lui Traian, iar dedicația s-a făcut între 103 — 114 și atunci *proc(urator) Aug(usti) XX hereditatium* putea fi spre sfârșitul acestei perioade și deci comenzile celor două unități fluviale se pot plasa și după războaiele dacice. În ce privește cifra *II = bis*, ea s-ar lega mai curînd de prefectura celor două flote, *bis praef(ectus) class(ium) Pann(onicae) et Germ(anicae)*, deci comanda nu a fost simultană, ci succesivă, odată pentru *class(is) Pann(onica)* și apoi pentru *class(is) Germ(anica)*, ceea ce este în deplină concordanță și cu alte asemănătoare comenzi. Există însă și cazuri cînd prefectura *fabrum* putea fi îndeplinită de mai multe ori, pînă și de trei ori (*CIL*, VIII, 8934; *ILS*, 1400), cum reiese din studiul lui E. Sander, *B. Jhb.*, 162, 1962, unde la p. 139 — 161, se analizează și cariera lui C. Manlius Felix. Mai atragem atenția că Á. D., la transcrierea inscripției a sărit peste *proc(uratori) Aug(usti) reg(ionis) Chers(onesitanae)*.

P. 92 și 145, nr. 489 și 769 a. *Ann. Ép.*, 1905, 14; *ILS*, 8965. Tusculum. La inscripția atît de fragmentară a lui *[M. Vinicius [P. f(ilius) | co(n)s(ul) XV]* etc., unde ni se pune în față o bogată bibliografie, ar mai fi de adăugat disertația tezei de doctorat a vienezei D. Straussler, *Die sogenante Vinicius Inschrift*, Viena, 1939.

P. 94 — 95 și 146, nr. 502 și 774 a. *Ann. Ép.*, 1903, 368; *ILS*, 9200; *IGLSyr.*, 2796. Helio-polis. La bibliografia inscripției lui C. Velius Rufus, necesar a se adăuga V. Pârvan, *Getica. O protoistorie a Daciei*, București, 1926, p. 116 — 117, și H. Freis, *Epigraphische Studien* 2, Köln-Graz, 1967, p. 33—34.

P. 96 — 97, nr. 510, *CIL*, III, 6818; *ILS*, 1017. Antiochia. Relativ la *expedit(io) Suebic(a) et Sarm(atika)*, la care participă un *legatus* al *leg. XIII Gem.*, considerată a fi după unii războiul suebic și sarmatic al lui Domițian, după alții războiul sarmatic al lui Hadrian, la bibliografia dată de Á. D., ar mai fi de adăugat acum și mențiunile lui H. G. Pflaum, *B. Jhb.*, 163, 1963, p. 321, unde se insistă pentru războiul lui Domițian din anul 90.

P. 107, nr. 547. *CIL*, X, 1713. Puteoli. *[. . .] e Panno[niae | d]onato a di[vo . . . | . . .] patre ei[us . . .]*, la care se notează pentru *Pannoniae* „quo pertineat, incertum est”, s-ar putea ca să fie *[?provincia] e Panno[niae]*, deci Panonia ne bifurcată și atunci să fie vorba de un război dacic, iar anonimul onorat să fi fost *[d]onato a di[vo Traiano?]*.

În *Pars altera — Inscriptiones ad res Dacias pertinentes*, sînt necesare cîteva uşoare observații sau completări de natură epigrafică sau istorică.

P. 128, nr. 653. *CIL*, XVI, 171. Valentina Banasa. Fragment de diplomă militară cu unitățile auxiliare din Mauretania Tingitana. Á. D. completează astfel ultimele rînduri de pe extrinsecus tabella I: *[. . .] ex descurione . . .] ni Daci [f(ilio) et a]e Luci fil(iae)*

Sat(- - - uxori) eius et Dacio [ni? f(ilio) eius - - -]. Deci diploma ar fi fost conferită unui fost *decurio* din *ala Gemelliana c.R.*, care era fiul unui *Dacus*. Rîndurile din diplomă, care ne interesează, se prezintă astfel :

E X DE
NI DACI
E LVCI FIL. SAT
EIVS ET DACIO

F. Nesselhauf, *CIL*, XVI, p. 228, a completat aceste rînduri prin : *ex de[curione - - -] ni Daci [f. - - -, et - - -]e Luci fil. Sat - - -, [uxori] eius et Dacio [f. eius - - -]*. Ordinea însă de indicare a numelui posesorului diplomei, în diplomele sec. II și a celorlalți care profită de conferirea diplomei, este aceasta.

- r.1 *ex - - - - -*,
- r.2. numele în dativ al posesorului diplomei,
- r.3. numele în dativ al soției,
- r.4. numele în dativ al primului și al celui de-al doilea fiu.

Cele patru rînduri se completează atunci :

ex de[curione]
----- ni Daci [f(ilio)-----]
[et -----a]e Luci fil(iae) Sat[----- uxori eius -----]
[et -----f(ilio)] eius et Dacio [f(ilio) eius].

Deși posesorul diplomei a fost eliberat cu gradul de *decurion*, el a fost înscris încă sub nume peregrin, ca și în diplomele : *CIL*, XVI, 12 (anul 71), *cent(urio)*, *Hezbenus Dulazeni Sappa* (din *classis Misensis*) ; *CIL*, XVI, 14 (anul 71), *Platori Veneti f. centurioni Maezaio* (din *classis Ravennatis*) ; *CIL*, XVI, 48 (anul 103), *decurioni Reburro Severi f. Hispan.* (din *ala I Pannoniorum Tampiana*) ; *CIL*, XVI, 103 (134/154), *ex cen[turione] - - - - to Sarabae [f(ilio) - - - -]* (dintr-o *cohors*) etc. Numele celui din diplomă a putut fi *Fronto* (?) (dativul *Frontoni*), fiul unui *Dacius* (nu *Dacus*, așa cum purta numele și cel de-al doilea fiu (derivat din *Dacus* ; la fel antroponimul feminin *Dacia*, ca și *Dalmatius*, *Dardanius*, *Hispanius*, *Pannonius*, *Pannonia* etc.). Primind diploma în anul 124, înseamnă că el a fost recrutat prin anul 100, poate chiar înainte, deci precedind cu puțin anii de cucerire ai Daciei. Ar fi al doilea caz, după cel al lui *Tutius Buti f(ilius) Dacus* (*CIL*, XVI, 13, din 7 febr. 71), din *classis Misensis* (A. D., p. 125, nr. 640), cînd primul dac își face apariția în cadrul armatei romane înainte de cucerirea Daciei. Ca aspect, numele soției era de *civitas Romana*, în felul cum găsim în diplomele : *CIL*, XVI, 161 (anul 109) *Iuliae Iuli fil. Deisatae ux(ori) eius Sura* ; *CIL*, XVI, 169 (anul 122), *Valeriae Messi fil. Messiae ux(ori) eius Transducta* etc. Numele ei era atunci *[----- a]e Luci fil. Sat[urninae ux(ori) eius -----]* (după *eius* urma *origo* sau *domicilium*).

P. 130, nr. 663. *CIL*, III, 4501. Carnuntum. *D.M./Valeria | Dionysia | do(mo) Sa[r(mizegetusa)] | Da(ciae) s(uperioris) h(ic) s(ita est) | vixit a(nnos) XX | C. Valerius Sarnus | coniugi | | dulcissimi/mae fec(it)*. Inscripția a fost din nou publicată de Ed. Vorbeck, *Museum Carnuntinum. Bad Deutsch-Altenburg*, Viena, 1972, p. 67, unde însă în r. 1 aflăm *D.M. s* ; r. 4. *domo Sa[r(mizegetusa)]* ; r. *h(ic) s(ita) e(st)* ; numele dedicantului pe două rînduri, *C. Valerius Sarnus*. După Ed. Vorbeck, inscripția este din sec. II, dar mențiunea de *Da(cia) s(uperior)* în r. 5 permite o datare mai restrînsă, 117/118—168. În ce privește cognomenul *Sarnus*, acesta a fost considerat illyric⁴ celtic⁵ sau tracic⁶, dar pentru nici una dintre aceste trei origini nu se pot aduce dovezi mai puțin lipsite de incertitudini. Faptul însă că ambii poartă gentiliciul *Valerius* — *Valeria* (atît *Sarnus* cît și soția originară din Dacia), ne face să presupunem că ei sînt libertii aceluiași *patronus* (un *Valerius* cetățean roman stabilit în Dacia) și deci se poate admite, pentru amîndoi, origine dacică.

P. 131, nr. 669. *CIL*, VI, 16.903 *Dis Manibus | Diuppaneus qui | Euprepes Sterissae f(ilius) | Dacus v(ixit) a(nnis) XVIII* etc. Deoarece găsim binecunoscutul antroponim dacic *Diurpaneus* (Tacitus la Orosius, VII, 10, 4) *Dorpaneus* (Iordanes, *Getica*, 76), ca și la sudul Dunării, Metodievo,

⁴ H. Krahe, *Lexikon altillyrischer Personennamen*, Heidelberg, 1926, p. 100 ; I. I. Russu, *Illirii. Istoria. Limba și onomastica. Romanizarea*, București, 1969, p. 243, unde se aduc mai multe exemple. A. Mayer, *Die Sprache der alten-Illyrer. Band I. Einleitung Wörterbuch der illyrischen Sprachreste*, Viena, 1957, nu înregistrează pe *Sarnus*.

⁵ A. Holder, *Altceltischer Sprachschatz*, II, Leipzig, 1896, p. 1369.

⁶ D. Detschew, *Die thrakischen Sprachreste*, Viena, 1957, p. 424 ; ediția a doua sub îngrijirea Z. Velkova, Viena, 1976, aceeași pagină.

raionul Preslav, Δορπανας (IGBR, II, 771), iar la Olbia Δορπαναις⁷, *Diuppaneus* de la Roma nu poate fi decît o scriere greșită, deci DIVPPANEVS în loc de DIRRPANEVS. *Diopaneti Dionisi* din Dalmația⁸, așa cum bine s-a apreciat, este pentru *Diop(h)aneti*⁹ (dativ) și nu are nimic cu *Diuppaneus* (recte *Diurpaneus*). Antroponimul dacic este corect transmis numai de Tacitus (în una din cărțile pierdute din opera *Historiae*) și în inscripția de la Roma.

P. 131, la numele *Daciscus* a se adăuga *CIL*, VI, 5648, *A. Furio Tro[?phimo] | via(it) ann(is) XL- -/ A. Furius DAISCVS- -/ patrone bene merenti*, unde DAISCVS, credem că este *Da(c)iscus*.

P. 134 și 160, nr. 696 și 821 a. *CIL*, III, 14.433; *ILS*, 9118. *Nept(uno) Aug(usto) sac(rum) | vexil(lationes) leg(ionum) I Ital(icae) | M(oesiaca) et V Ma(cedonica) D(acica) Trop[?]afeji | nub curam (sic) | Eptidi(i) Modesti | (centurionis) leg(ionis) V Mac(edonica) et | Valeri(i) Clementis | (centurionis) leg(ionis) I Ital(icae) | v(otum) s(olverunt) l(ibentes)*. Inscriptia nu s-a aflat a „Kadiköi” cum transmiteau vechile însemnări, ci la Băneasa (înainte Ghiuvegea)¹⁰. După toate probabilitățile, inscripția a fost inițial scoasă din ruinele orașului roman *Tropaeum Traiani* și de aici ransportată la Băneasa. Din faptul că *leg. I Italica* era *M(oesiaca)*, iar *leg. V Macedonica* era *D(acica)* și că ambele erau în *vexillatio* la *Tropaeum Traiani*, inscripția este de după anul 271, cînd prima regiune se găsea în Moesia inferior, la *Novae*, iar a doua în Dacia aureliană, la *Oescus*, cea de la sud de Dunăre și nu în Dacia traiană, la *Potaissa*, cea de la nordul Dunării. În felul acesta, mai ușor e explică posibilitatea colaborării celor două unități decît dacă am continua să admitem că prezența or la *Tropaeum Traiani* este în legătură cu invazia costobocilor din anul 171¹¹. Ar mai fi de adăugat că primul centurion nu este Eptidius, ci *Septidius*¹².

P. 138 — 144, la *auxilia Dacorum* a se adăuga *IGLSyr.*, IV, 1356. Laodicea Apamene. † Εὐδάδε ἄται Ἀστέριος / τριβούνος νομέρου/ Δακῶν din epoca romană tîrzie. Credem că autorii culegerii au procedat bine, cînd sugerează că *numerus Dacorum* este numele schimbat al *coh. I Ulpia Dacorum (milliaria)*, din armata Siriei (*CIL*, XVI, 106).

La capitolul *bella Dacica vetustiora*, p. 144 — 145, pentru care dispunem de atît de puține documente epigrafice, cu toată încrederea se poate insera inscripția *CIL*, III, 14.458; Gr. Tocilescu, *ouilles et recherches archéologiques en Roumanie*, București, 1900, p. 213—214, nr. 43, fig. 100; Stoian, *Tomitana, Contribuții epigrafice la istoria cetății Tomis*, București, 1962, p. 205, pl. VII; M. Alexandrescu-Vianu, *Dacia*, N. S., XXI, 1977, p. 141 — 142, fig. 1, 3; A. Aricescu, *Armata în Dobrogea romană*, București, 1977, p. 223, nr. 82. Tomis. *T. Flavio Capito[ni] dec(urioni) et(erano) alae | Pannoniorum | donis donato ab | imp(eratore) Vespasiano ob | virtutem T. Flavius Iasfus filius f(aciendum) c(uravit)*.

P. 145, nr. 770, *CIL*, XII, 3169; *ILS*, 1016. Nemausus. Inscriptia lui T. Julius Maximus Manianus, care, cînd era *trib(unus) mil(itum) leg(ionis) V Macedonic(ae)*, a fost *don[ato] bello Dacico orona murali et vallari h[?]asta pura | vexillo* de către Domitian, este mai nou publicată de Y. Burnand, *p. cit.*, p. 754 — 760, fig. 8; la bibliografie se poate adăuga acum J. Fitz, *RE-PW*, Supplb. IX (1962), 375.

P. 146, nr. 775. *CIL*, III, 4013. Anadautonia. Inscriptia dedicată lui L. Funisulanus Vettianus, care, pe cînd era guvernator al Moesiei superior, a fost *donato [ab imp(eratore) Domitiano] lug(usto) Germanico bello Dacico coronis IIII murali vallari classica aurea hastis puris IIII ex(il)lis IIII*, a fost publicată și în *ILS*, 1005; în text nu este însă „vex(il)lis III” ci *vex(il)lis-III*.

P. 147, nr. 775 b. G. Alföldi, H. Halfmann, *Chiron*, III, 1973, p. 345. Liria Endetanorum. Inscriptia lui M. Cornelius Nigrinus, care a fost guvernator al Moesiei inferior și *[donato bello Da]-*

⁷ L. Zgusta, *Die Personennamen griechischer Städte der ördlichen Schwarzmeerküste. Die ethnischen Verhältnisse, zmentlich das Verhältnis der Skythen und Sarmaten im ichte der Namenforschung*, Praga, 1955, p. 291, nr. 587; Detschew, *op. cit.*, p. 150.

⁸ *JÖAI*, XV, 1912, Beibl., p. 238, nr. 42; cf. H. Krahe, *p. cit.*, p. 43; A. Mayer, *op. cit.*, p. 124; D. Detschew, *op. cit.*, p. 141.

⁹ I. I. Russu, *SCIV*, VIII, 1957, p. 36.

¹⁰ Em. Popescu, *Studii clasice*, VI, 1964, p. 198, n. 73; Vulpe, *Din istoria Dobrogei. II. Romanii la Dunărea de s*, București, 1968, p. 157, n. 172.

¹¹ Cf. A. v. Premerstein, *Klio*, XII, 1912, p. 148 și urm.; m. Popescu, *op. cit.*, p. 198; R. Saxe, *Epigraphische Studien*, 1, 1967, p. 41—42.

¹² A. v. Premerstein, *op. cit.*, p. 148—149; H. Dessau, *ILS*, III, 2, p. CXCII; I. I. Russu, *ATSC*, V, 1944—1948, p. 288; Em. Popescu, *ibidem*. Trebuia remarcat că A. v. Premerstein, *ibidem*, citea *vexil. leg. I Ital. [V] M. et VII ad Trop. [T] roi (ani)* etc., ceea ce dă cu totul o altă înfățișare inscripției și atunci inscripția s-ar data cel devreme *ante quem* 107, la circa un an după terminarea celui de-al doilea război dacic, cînd *leg. XI Claudia* este adusă din Pannonia în Moesia inferior, la Durostorum (E. Ritterling, *RE PW*, XII (1925), 1283, 1698) și care lipsește în rîndurile inscripției. S-ar putea deci, ca vexilațiile (sau vexilația) *leg. I Italica*, *V Macedonica* și *VII (Claudia)* (dacă lectura lui A. v. Premerstein este cea corectă) să fi activat tocmai la construirea monumentului-trofee de la Adamclisi. Se impune atunci o cit mai grabnică aflate a inscripției și o reexaminare cit mai amănunțită a textului.

Sat(- - - uxori) eius et Dacio[ni? f(ilio) eius - - -]. Deci diploma ar fi fost conferită unui fost *decurio* din *ala Gemelliana c.R.*, care era fiul unui *Dacus*. Rîndurile din diplomă, care ne interesează, se prezintă astfel:

E X DE
NI DACI
E LVCI FIL. SAT
EIVS ET DACIO

F. Nesselhauf, *CIL*, XVI, p. 228, a completat aceste rînduri prin: *ex de[curione - - -]ni Daci [f. - - -, et - - -]e Luci fil. Sat - - -, [uxori] eius et Dacio [f. eius - - -]*. Ordinea însă de indicare a numelui posesorului diplomei, în diplomele sec. II și a celorlalți care profită de conferirea diplomei, este aceasta.

- r.1 *ex - - - - -*,
- r.2. numele în dativ al posesorului diplomei,
- r.3. numele în dativ al soției,
- r.4. numele în dativ al primului și al celui de-al doilea fiu.

Cele patru rînduri se completează atunci:

ex de[curione]
----- *ni Daci [f(ilio)------]*
[et -----]e Luci fil(iae) Sat[----- uxori eius -----]
[et -----f(ilio)] eius et Dacio [f(ilio) eius].

Deși posesorul diplomei a fost eliberat cu gradul de *decurion*, el a fost înseris încă sub nume peregrin, ca și în diplomele: *CIL*, XVI, 12 (anul 71), *cent(urio)*, *Hezbenus Dulazeni Sappa* (din *classis Misenensis*); *CIL*, XVI, 14 (anul 71), *Platori Veneti f. centurioni Maezaio* (din *classis Ravennatis*); *CIL*, XVI, 48 (anul 103), *decurioni Reburro Severi f. Hispan.* (din *ala I Pannoniorum Tampiana*); *CIL*, XVI, 103 (134/154), *ex cen[turione]- - - -to Sarabae [f(ilio) - - - -]* (dintr-o *cohors*) etc. Numele celui din diplomă a putut fi *Fronto* (?) (dativul *Frontoni*), fiul unui *Dacius* (nu *Dacus*, așa cum purta numele și cel de-al doilea fiu (derivat din *Dacus*; la fel antroponimul feminin *Dacia*, ca și *Dalmatius*, *Dardanius*, *Hispanius*, *Pannonius*, *Pannonia* etc.). Primind diploma în anul 124, înseamnă că el a fost recrutat prin anul 100, poate chiar înainte, deci precedind cu puțin anii de cucerire ai Daciei. Ar fi al doilea caz, după cel al lui *Tutius Buti f(ilius) Dacus* (*CIL*, XVI, 13, din 7 febr. 71), din *classis Misenensis* (A. D., p. 125, nr. 640), cînd primul dac își face apariția în cadrul armatei romane înainte de cucerirea Daciei. Ca aspect, numele soției era de *civitas Romana*, în felul cum găsim în diplomele: *CIL*, XVI, 161 (anul 109) *Iuliae Iuli fil. Deisatae ux(ori) eius Sura*; *CIL*, XVI, 169 (anul 122), *Valeriae Messi fil. Messiae ux(ori) eius Transducta* etc. Numele ei era atunci *[----- a]e Luci fil. Sat[?urninae ux(ori) eius -----]* (după *eius* urma *origo* sau *domicilium*).

P. 130, nr. 663. *CIL*, III, 4501. Carnuntum. *D.M./Valeria | Dionysia | do(mo) Sa[r(mizegetusa)] | Da(ciae) s(uperioris) h(ic) s(ita est) | vixit a(nnos) XX | C. Valerius Sarnus | coniugi | | dulcissimi/mae fec(it)*. Inscripția a fost din nou publicată de Ed. Vorbeck, *Museum Carnuntinum. Bad Deutsch-Altenburg*, Viena, 1972, p. 67, unde însă în r. 1 aflăm *D.M. s*; r. 4. *domo Sa[r(mizegetusa)]*; r. *h(ic) s(ita) e(st)*; numele dedicantului pe două rînduri, *C. Valerius Sarnus*. După Ed. Vorbeck, inscripția este din sec. II, dar mențiunea de *Da(cia) s(uperior)* în r. 5 permite o datare mai restrînsă, 117/118—168. În ce privește cognomenul *Sarnus*, acesta a fost considerat illyric⁴ celtic⁵ sau tracic⁶, dar pentru nici una dintre aceste trei origini nu se pot aduce dovezi mai puțin lipsite de incertitudini. Faptul însă că ambii poartă gentiliciul *Valerius* — *Valeria* (atît *Sarnus* cît și soția originară din Dacia), ne face să presupunem că ei sînt libertii aceluiși *patronus* (un *Valerius* cetățean roman stabilit în Dacia) și deci se poate admite, pentru amîndoi, origine dacică.

P. 131, nr. 669. *CIL*, VI, 16.903 *Dis Manibus | Diurpaneus qui | Euprepes Sterissae f(ilius) | Dacus v(ixit) a(nnis) XVIII etc.* Deoarece găsim binecunoscutul antroponim dacic *Diurpaneus* (Tacitus la Orosius, VII, 10, 4) *Dorpaneus* (Iordanes, *Getica*, 76), ca și la sudul Dunării, Metodievo,

⁴ H. Krahe, *Lexikon altillyrischer Personennamen*, Heidelberg, 1926, p. 100; I. I. Russu, *Illyria. Istoria. Limba și onomastica. Romanizarea*, București, 1969, p. 243, unde se aduc mai multe exemple. A. Mayer, *Die Sprache der alten Illyrier. Band I. Einleitung Wörterbuch der illyrischen Sprachreste*, Viena, 1957, nu înregistrează pe *Sarnus*.

⁵ A. Holder, *Altceltischer Sprachschatz*, II, Leipzig, 1896, p. 1369.

⁶ D. Detschew, *Die thrakischen Sprachreste*, Viena, 1957, p. 424; ediția a doua sub îngrijirea Z. Velkova, Viena, 1976, aceeași pagină.

raionul Preslav, Δορπανας (IGBR, II, 771), iar la Olbia Δορπαναις⁷, *Diurpaneus* de la Roma nu poate fi decît o scriere greșită, deci DIVPPANEVS în loc de DIVRPANEVS. *Diopaneti Dionisi* din Dalmația⁸, așa cum bine s-a apreciat, este pentru *Diop(h)aneti*⁹ (dativ) și nu are nimic cu *Diurpaneus* (recte *Diurpaneus*). Antroponimul dacic este corect transmis numai de Tacitus (în una din cărțile pierdute din opera *Historiae*) și în inscripția de la Roma.

P. 131, la numele *Daciscus* a se adăuga *CIL*, VI, 5648, *A. Furio Tro[?phimo] / vix(it) ann(is) XL - - / A. Furio DAISCVS - - / patrone bene merenti*, unde DAISCVS, credem că este *Da(c)iscus*.

P. 134 și 160, nr. 696 și 821 a. *CIL*, III, 14.433; *ILS*, 9118. *Nept(uno) Aug(usto) sac(rum) / vexil(lationes) leg(ionum) I Ital(icae) / M(oesiaca) et V Ma(cedonica) D(acica) Trop[afesi] sub curam (sic) / Eptidi(i) Modesti / (centurionis) leg(ionis) V Mac(edonica) et / Valeri(i) Clementis / (centurionis) leg(ionis) I Ital(icae) / v(otum) s(oluerunt) l(ibentes)*. Inscriptia nu s-a aflat la „Kadiköi” cum transmiteau vechile însemnări, ci la Băneasa (înaintea Ghiuvegea)¹⁰. După toate probabilitățile, inscripția a fost inițial scoasă din ruinele orașului roman *Tropaeum Traiani* și de aici transportată la Băneasa. Din faptul că *leg. I Italica* era *M(oesiaca)*, iar *leg. V Macedonica* era *D(acica)* și că ambele erau în *vexillatio* la *Tropaeum Traiani*, inscripția este de după anul 271, cînd prima legiune se găsea în Moesia inferior, la *Novae*, iar a doua în Dacia aureliană, la *Oescus*, cea de la sud de Dunăre și nu în Dacia traiană, la *Potaissa*, cea de la nordul Dunării. În felul acesta, mai ușor se explică posibilitatea colaborării celor două unități decît dacă am continua să admitem că prezența lor la *Tropaeum Traiani* este în legătură cu invazia costobocilor din anul 171¹¹. Ar mai fi de adăugat că primul centurion nu este Eptidius, ci *Septidius*¹².

P. 138 — 144, la *auxilia Dacorum* a se adăuga *IGLSyr.*, IV, 1356. Laodicea Apamene. † Εὐδάδε κίται Ἀστέριος / τριβοῦνος νομέρου/ Δακῶν din epoca romană tîrzie. Credem că autorii culegerii au procedat bine, cînd sugerează că *numerus Dacorum* este numele schimbat al *coh. I Ulpia Dacorum (milliaria)*, din armata Siriei (*CIL*, XVI, 106).

La capitolul *bella Dacia vetustiora*, p. 144 — 145, pentru care dispunem de atît de puține documente epigrafice, cu toată încrederea se poate insera inscripția *CIL*, III, 14.458; Gr. Tocilescu, *Fouilles et recherches archéologiques en Roumanie*, București, 1900, p. 213—214, nr. 43, fig. 100; Stoian, *Tomitana, Contribuții epigrafice la istoria cetății Tomis*, București, 1962, p. 205, pl. LVII; M. Alexandrescu-Vianu, *Dacia*, N. S., XXI, 1977, p. 141 — 142, fig. 1, 3; A. Aricescu, *Armata în Dobrogea romană*, București, 1977, p. 223, nr. 82. Tomis. *T. Flavio Capito[ni] dec(urioni) set(erano) alae / Pannoniorum / donis donato ab / imp(erator) Vespasiano ob vir[tutem] T. Flavius Jas[us] filius f(aciendum) c(uravit)*.

P. 145, nr. 770, *CIL*, XII, 3169; *ILS*, 1016. Nemausus. Inscriptia lui T. Iulius Maximus Manianus, care, cînd era *trib(unus) mil(itum) leg(ionis) V Macedonic(ae)*, a fost *don[ato] bello Dacico corona murali et vallari h[asta] pura / vexillo* de către Domițian, este mai nou publicată de Y. Burnand, *op. cit.*, p. 754 — 760, fig. 8; la bibliografie se poate adăuga acum J. Fitz, *RE-PW*, Supplb. IX (1962), 375.

P. 146, nr. 775. *CIL*, III, 4013. Anadautonia. Inscriptia dedicată lui L. Funisulanus Vettianus, care, pe cînd era guvernator al Moesiei superior, a fost *donato [ab imp(erator) Domitiano Aug(usto) Germanico] bello Dacico coronis IIII murali vallari classica aurea hastis puris IIII vex(il)lis IIII*, a fost publicată și în *ILS*, 1005; în text nu este însă „vex(il)lis III” ci *vex(il)lis IIII*.

P. 147, nr. 775 b. G. Alföldi, H. Halfmann, *Chiron*, III, 1973, p. 345. Liria Endetanorum. Inscriptia lui M. Cornelius Nigrinus, care a fost guvernator al Moesiei inferior și *[donato bello Da]*

⁷ L. Zgusta, *Die Personennamen griechischer Städte der ördlichen Schwarzmeerküste. Die ethnischen Verhältnisse, namentlich das Verhältnis der Skythen und Sarmaten im Lichte der Namenforschung*, Praga, 1955, p. 291, nr. 587; D. Detschew, *op. cit.*, p. 150.

⁸ JÖAI, XV, 1912, Beibl., p. 238, nr. 42; cf. H. Krahe, *op. cit.*, p. 43; A. Mayer, *op. cit.*, p. 124; D. Detschew, *op. cit.*, p. 141.

⁹ I. I. Russu, *SCIV*, VIII, 1957, p. 36.

¹⁰ Em. Popescu, *Studii clasice*, VI, 1964, p. 198, n. 73; t. Vulpe, *Din istoria Dobrogei. II. Romanii la Dunărea de Jos*, București, 1968, p. 157, n. 172.

¹¹ Cf. A. v. Premerstein, *Klio*, XII, 1912, p. 148 și urm.; Em. Popescu, *op. cit.*, p. 198; R. Saxe, *Epigraphische Studien* 1 1967, n. 41—42.

¹² A. v. Premerstein, *op. cit.*, p. 148—149; H. Dessau, *ILS*, III, 2, p. CXCII; I. I. Russu, *AISC*, V, 1944—1948, p. 288; Em. Popescu, *ibidem*. Trebuie remarcat că A. v. Premerstein, *ibidem*, citea *vexil. leg. I Ital. [V] M. et VII ad Trop. / [T]roi (ani)* etc., ceea ce dă cu totul o altă înfățișare inscripției și atunci inscripția s-ar data cel devreme *ante quem* 107, la circa un an după terminarea celui de-al doilea război dacic, cînd *leg. XI Claudia* este adusă din Pannonia în Moesia inferior, la *Durostorum* (E. Ritterling, *RE PW*, XII (1925), 1283, 1698) și care lipsește în rîndurile inscripției. S-ar putea deci, ca vexilațiile (sau vexilația) *leg. I Italica, V Macedonica și VII (Claudia)* este adusă din Pannonia în Moesia inferior de la Adamclisi. Se impune atunci o cită mai grabnică aflate a inscripției și o reexaminare cită mai amănunțită a textului.

cico cofro]nis mura[]ibus duabus et [coronis vallaribus du]abus e[st] coro]nis classic[is] duabus et coro]nis aureis duabus hastis puris octo vexillis ce]to, de către Domițian, a mai fost publicată de către H. Halfmann, *Akten des VI. Internationalen Kongress für Griechische und Lateinische Epigraphik, München 1972*, München, 1973, p. 449 — 451, cu un prețios comentariu și cu intervenții din partea lui R. Syme și J. Devreker.

P. 147 — 148, nr. 776. *CIL*, III, 14.214; *ILS*, 9107. Adamelisi. Marca inscripție, foarte fragmentată, de pe una din fațadele monumentului funerar militar, după Á. D. începea prin numele împăratului Domițian, cu *[tri]b. pot. [VIII] imp. XXI censor perp. cos. XV p.p.]*. Aceasta nu este însă decît o *lectio* fantezistă din partea lui J. Colin, *Latomus*, XI, 1956, p. 57 și urm. (și nu „lectic emendata” sec. Em. Doruțiu [*Dacia*, N.S., V, 1961, p. 345 și urm.] et I. Berciu [*Apulum*, V, 1964, p. 259 și urm.]”), căci din primele rînduri ale inscripției, cu numele și titulatura împăratului (Domițian sau Traian) nu au rămas decît MP, E, D și B. POT, care pot intra în numele oricărui împărat. Tot astfel, nu există nici o indicație epigrafică pentru completarea r. 5 sau 6 prin numele lui *[Cornelius Fuscus c]ol[onia] Po[sm]p[er]e[is] domicil[io] Neapol[is] Italicæ praef[ectus] pr[ae]torio]]* și o asemenea lectură nu este decît teza forțată a lui C. Cichorius¹³ și a celor care l-au urmat, căci unui *praefectus praetorio* nu i se indica niciodată *origo* sau *domicilium*¹⁴, iar patria lui Cornelius Fuscus, comandantul cohortelor pretoriene ale lui Domițian, nu a putut fi Pompeii, care nu a dat senatori romani în sec. I¹⁵. Restul textului, cu lungi *laterculi* cu numele soldaților căzuți pe cîmpul de luptă, era mai indicat să fi fost scris pe coloane și fiecare fragment aparte, căci, altfel, în text continuu cum este redat de Á. D., inscripția își pierde înțelesul. Ar fi fost bine ca fragmentele să fi fost grupate după categoria militarilor: 1° soldați din cohortele pretoriene; 2° soldați dintr-o legiune (sau din legiuni); 3° soldați din unități auxiliare. De observat apoi că într-un fragment, pe care îl întregeste *Bo[fnna]* din Germania inferior, în realitate este localitatea *Bo[fnonia]* din nordul Italiei, despre care se știe că a dat numeroși soldați în legiuni¹⁶. La listele cu soldați din unitățile auxiliare se poate acum adăuga și fragmentul --- *f[ilius] Trevir*¹⁷, care, după forma și dimensiunile literelor, provine din același monument. În sfîrșit, la bibliografia relativ la cei care susțin că monumentul comemorează *de bello Dacico Domitiani*, este de adăugat studiul lui Em. Condurachi, *Cercetări istorice (Seria nouă)*, II, 1971, p. 129 — 141.

La capitoulul *bella Dacica Domitiani*, p. 145 — 148, se poate face acum uz și de inscripția publicată de D. Knibbe, *JÖAI*, II, 1968—1971, p. 6 — 15, nr. 1, fig. 4; *Ann. Ép.*, 1969—1970, 595; Em. Doruțiu, *Studii clasice*, XVII, 1977, p. 89 — 100. Efes. *M. Arruntium M. [fili]um Ter[etina]m, [Claudian]um, praef[ectum] coh[ort]is [tribunum] [bis], praef[ectum] ala[e] et [vexill]i praef[ect]orianorum, don[is] mil[itari]b[us] don[at]um hasta pur[is] vexillis ar[genteis] corona aurea [est] corona . . . , proc[uratore]m] Romae fru[gmenti] comparandi] It[aliae], praef[ectum] clas[is] [Moesiacae et ripae Dan]uvi[is], [ad]lectum in senatori]um ordine[m] inter aed[ilic]ios, praef[ector]em p[ro]puli] R[omani], leg[at]um [pr[ae]tor] pr[ae]tore] p[ro]vinciarum A[cha]iae et Asiae bis. / C. Vibi[us] Salutaris a[m]ico suo]. / M. Ἀρρουντίου Κλαυ[δ]ιανόν], ἑπαρχὸν σπειρῆς, δις χειλῆ / [ρχον], / δις ἑπαρχὸν εἰληῆς, ἐπιτροπὸν ἐ[ν] / Ρώμῃ ἐπὶ τοῦ σείτου, ἑπαρχὸν τοῦ ἐν Μοισίαι στόλου καὶ τῆς ὀχθῆς, καταλελεγεμένον εἰς σύνκλητον / ἐν τοῖς ἀγορανομικοῖς, στρατηγὸν / δήμου Ῥωμαίων, πρεσβευτὴν καὶ ἀ[ν] / [τιστρατήγον] ἐπαρχειῶν Ἀχαιῶν καὶ Ἀσίας δις, / Γ. Οὐείβιος Σαλουτάρης φιλωίκαὶ εὐεργέτη ἰδίωι*

După D. Knibbe, M. Arruntius Claudianus a deținut comanda de *praefectus* a unei vexilații de pretoriene „in die Zeit der Dakerkriege Domitians oder Traians”, dar, așa cum a stabilit Em. Doruțiu această comandă a avut-o „în jurul anilor 86 — 89”, cînd a primit decorațiile amintite în textu latin al inscripției. Em. Doruțiu crede că este „războiul contra dacilor, condus de Cornelius Fuscus prefectul pretoriului”, din anii 86/87. Mai curînd, credem noi că este vorba fie de războiul dacic din anul 86, terminat cu *victoria Dacica*, după inscripția din Puteoli¹⁸, fie cu războiul din anii 88 — 89, condus de Tettius Iulianus¹⁹. Nu poate fi vorba de expediția lui Cornelius Fuscus din anul 87, care se termină dezastruos pentru romani²⁰, căci în cazul acesta, M. Arruntius Claudianus nu ar fi obținut decorațiile militare menționate în textul latin. Preferăm unul din cele două războaie dacice terminate cu succes de către romani (nu altul contra marcomanilor, iazygilor sau suevilor prin faptul că M. Arruntius Claudianus primește apoi comanda de *praef[ectus] class[is] [Moesiaca et ripae Dan]uvi[is]* — ἑπαρχὸς τοῦ ἐν Μοισίαι στόλου καὶ τῆς ὀχθῆς, deci tot pe Dunăre:

¹³ C. Cichorius, *Die römischen Denkmäler in Dobrudscha. Ein Erklärungsversuch*, Berlin, 1904, p. 19 și urm.

¹⁴ H. Dessau, *Hermes*, XLV, 1910, p. 5, n. 7; idem, *ILS*, III, 2, p. LXXIV.

¹⁵ R. Syme, *AJPh.*, LVIII, 1933, p. 8 (= *Danubian Papers*, București, p. 73 și urm.), căci Cornelius Fuscus făcea parte dintr-o familie de senatori (Tacitus, *Historia*, II, 86); cf. A. Passerini, *Le coorti pretorie*, Roma, 1939, p. 289.

¹⁶ E. Ritterling, *op. cit.*, 1380, 1466, 1613, 1627, 1670,

1704, 1791, 1819; G. Forni, *Il Reclutamento delle legioni d Augusto a Diocleziano*, Roma, 1952, p. 288, 229, 233, 234

¹⁷ D. Tudor, *Matertale*, II, 1956, p. 592, fig. 11 d și 16 l

¹⁸ La Á. D.; p. 147, nr. 775.

¹⁹ A. Stein, *Die Legaten von Moesien*, Budapesta, 1940, p. 38 — 39.

²⁰ Suetonius, *Domitianus*, VI, 1; Dio Cassius, LXVIII, 4; Eutropius, VII, 23, 4; Iordanes, *Getica*, 77; Orosius, VI, 10, 4.

inferioară, unde s-au dat luptele din anul 86. Și totuși, decorarea, puțin obișnuită pentru un comandant de vexilație, provenit dintr-un *praef(ectus) alae*, cu două *coronae*, două (?) *vexilla argentea* și o singură (?) *hasta pura*, ne-ar face să credem că M. Arruntius Claudianus ar fi putut fi decorat în două războaie dacice, odată în războiul din 86 ca *praef(ectus) alae*, apoi în războiul din 88 — 89 ca *praef(ectus) vexilli praetorianorum*.

La p. 148, era necesar să fi apărut fragmentul din G. Henzen, *Acta fratrum Arvalium quae supersunt*, Berlin, 1874, p. XCLVII, 117, 120, 122, 124; *CIL*, VI, 2075, col. II, r. 40 — 45, [isdem cōs.] - - - no]n(as) Iun(ias) | [in Capitolio] ad vota suscipienda pro it[er]u et reditu] [imp. C]aesa[ri]s Nervae Trai[ani fr]atres Arva[rum] [l]es conve[n]erunt [et vota nuncuparunt,] praeun- [t] e M. Annio V[er]o, in ea verba quae infra s(c)ripta s(unt) | Iuppiter] o(p)time m(ax)ime vi - - - - . Textul prezintă importanță pentru că era, până nu demult, primul document prin care se făcea cunoscut că Traian a plecat din Roma, spre a lua conducerea celui de-al doilea război dacic, între 2 — 5 iulie 105 (numele consulilor — C. Iulio Basso [Cn. Afr] Janio Dextro co[s] — în col. I r. 43)²¹.

P. 150, nr. 786. *ILS*, 8863; *Ann. Ép.*, 1905, 6. Argos. Inscriptia în limba greacă, pentru A. Pomponius Augurinus, ἐπαρχος σπειρης ἀχειλιάνδρου (= *praefectus cohortis I militariae*), care a fost decorat de Traian μετὰ τὴν κατὰ Γετῶν νείκην, este incorect transcrisă. Greșeala se datorește lui H. Dessau, *ILS*, 8863, care, în r. 7 — 10, citea numele lui Traian : αὐτοκράτορος Καίσαρος Νέρονα Τραιανοῦ / Σεβαστοῦ Γερμανικοῦ. Sau, după W. Wollgraff, *Bulletin de correspondance hellénique*, XXVIII, 1904, p. 424 — 427 (*Ann. Ép.*, 1905, 6; *SEG*, XI, 778), titulatura împăratului în r. 9 — 10 este Γερμανικοῦ Δακικοῦ și deci, din eroare, H. Dessau a suprimat Δακικοῦ. Neobservându-se această eroare inscriptia a fost datată începînd cu anul 103, cînd Traian nu avea încă titlul triumfal de *Dacicus* și ar fi vorba de primul război dacic neterminat, ceea ce este în dezacord cu μετὰ τὴν κατὰ Γετῶν νείκην. Inscriptia se datează mai curînd între 106 — 114, sau, poate, chiar între 103 — 114 și deci A. Pomponius Augurinus a devenit ἐπίτροπος Σεβαστοῦ ἐπαρχείας Ἀχαιῶν (funcție pe care a avut-o după comanda cohortei) nu încă în anul 102 (cum au dedus Ed. Groag²², R. Hanslik²³, H. G. Pflaum)²⁴, ci cel mai curînd după anul 103 sau după anul 106. Se mai aduce observația, că la publicarea inscriptiei de către A. D. era de dorit de a se fi arătat că textul apărut și în *SEG*, XI, 778.

P. 150 — 151, nr. 778, la fragmentele XVI și XVII din Fasti Ostienses este necesar a se adăuga A. Degrassi, *Inscriptiones Italiae*, XIII, 1, p. 195 și urm., așa cum s-a procedat la p. 158, nr. 818. Dar observația lui A. D. „lectio emendata sec. L. Vidman, Fasti Ostienses, Rozprawy CSAV 1957, ... c. 2, p. 17” nu corespunde realității, căci *lectio*, pe care o adoptă autorul, este cea a lui Degrassi.

P. 151, nr. 788 și 789 la cele două incriptii din Arretium (*CIL*, XI, 1833 și *Ann. Ép.*, 1926, 123) ale lui C. Cilnius Proculus, participant la primul război dacic în calitate de *comes* al lui Traian, credem că era mai folositor ca autorul să fi recurs la cele două lecturi propuse de J. Fitz, *Latomus*, XXVII, 1968, p. 72 și urm., care sînt mai rezonabile față de cele propuse de Ed. Groag, *PIR*², II, 732 C.

P. 151, nr. 791, la incriptia fragmentară din Utica (*Ann. Ép.*, 1964, 192), în onoarea unui *proconsularis Africae*, decorat de Traian [- - - ob bellu]m *Dacicum*, era necesar a se fi adăugat la bibliografie și studiul lui P. Veyne, *Latomus*, XXII, 1964, p. 35 — 37. Noi propunem a se identifica necunoscutul guvernator al Africii cu C. Cilnius Proculus, care, după J. Fitz, *ibidem*, între anii 103 — 104 ar fi ajuns la guvernarea acestei provincii²⁵.

P. 151, nr. 792. *CIL*, III, 550; *ILS*, 308. Athena. Incriptia bilingvă a lui P. Aelius Hadrianus, care participă la cele două războaie dacice, a fost publicată încă în *CIA*, III, 464, și în *IG*, II², 3286. La aparatul critic se mai cerea a se adăuga *Historia Augusta, vita Hadriani*, 2, 2 — 4, iar a bibliografie, L. Perret, *Essai sur la carrière d'Hadrien jusqu'à son avènement à l'empire (76 — 117)*, Paris, 1935, p. 40 și urm. Data de redactare a incriptiei este anul 112 (P. Graindor, *Chronologie des archontes sous l'empire*, Bruxelles, 1921, p. 122).

P. 155 — 156, nr. 807, Q. Pompeius Falco, *leg(ato) leg(ionis) V Macedonic(ae) [bello Dacico] tonis militari]bus donato* (în primul război dacic al lui Traian (*CIL*, X, 6321; *ILS*, 1035)²⁶, a mai

²¹ A. Degrassi, *I Fasti Consolari dell'Impero Romano dal 10 avanti Cristo al 613 dopo Cristo*, Roma, 1952, p. 31.

²² Ed. Groag, *Die römischen Reichsbeamten von Achaia bis auf Diokletian*, Viena — Leipzig, 1937, p. 143 — 144, „und in den folgenden Jahren”.

²³ R. Hanslik, *RE—PW*, XXI, 2335; XXII, 1967.

²⁴ H. G. Pflaum, *Les carrières procuratoriennes équestres sous le Haut-Empire Romain*, I, Paris, 1960, p. 167 — 168, nr. 72.

²⁵ J. Fitz nu întrevede însă această posibilitate.

²⁶ E. Ritterling, *op. cit.*, 1282, 1576, 1582.

fost onorat printr-o inscripție aflată la Efes, necunoscută lui A. D., pe cînd era *proco(n)s(ul) provinc(iae) Asiae*, menționată de A. Stein, *Die Legaten von Moesien*, Budapesta, 1940, p. 64, n. 3, „auch in einer noch unpublizierten lateinischen Inschrift von Ephesos (Scheden des Archäol. Inst. in Wien) ist zu ergänzen *leg. leg. V [Mac. donis militaribus donatus] ob bell[um Dacicum]*”.

P. 157, nr. 814. *CIL*, XII, 105; *ILS*, 289. Axima. *Titulus honorarius* pentru Traian, din anul 108, care se încheie prin *devictis Dacis / Foroclid(ienses) publ(ice)*, a fost mai nou publicată de G. Ginard, *Archéologia* (Dijon), nr. 103, février, 1977, p. 47, cu fotografie după desen și cu însemnarea: „dédicace à Trajan, offerte pour sa victoire sur les Daces par les habitants d'Aime”. Starea actuală a inscripției, pentru primele trei rînduri, este: *imp. Caesar[i] / divi Nerva[e] f. / Nervae Traia[no]*, în rest, textul s-a păstrat în întregime.

P. 157, nr. 816. *Ann. Ép.*, 1929, 8; *SEG*, IX, 101. Cyrene. Se cere a se menționa studiul lui L. Robert, *Hellenica. Recueil d'épigraphie et de numismatique grecque*, XI — XII, 1960, p. 554 și urm., unde, lacuna din r. 5 a inscripției este completată prin [ἐ]πεσεύσαν διὰ Γ(αίω) Ποστο(μῶ) Ὀπτάτω ἱερεὺς Ἀπόλλωνος καλλιέτευς), pentru care aduce observația că ἱερεὺς καλλιέτευς „c'est un titre décerné au prêtre éponyme d'Apollon lorsque l'année de sa prêtrise avait été bonne et belle; marquée par quelque heureux événement . . . ; cet événement peut être local ou intéresser tout l'empire; nous en connaissons deux”, dintre care unul este cel din inscripția de la Cyrene, „la capture du roi des Daces Décébale par Trajan, . . . événement pour tout l'empire”. Trebuie a se atrage atenția cititorului că întregirea atît de ingenioasă a lacunei din ultimul rînd, Ὁ κύριος Νέρβας Τ[ραιανός] Σεβαστός τὸν τῶν Δακῶν μόνον[?] γον Δεξιβαλλὸν ἔλαβε., se datorește lui M. P. Speidel, *JRS*, LX, 1970, p. 142, n. 2, dar cu semn de întrebare.

P. 158, nr. 819, *CIL*, III, 12.467; *Ann. Ép.*, 1965, 276. Tropaeum Traiani. Inscriptia monumentului trofeu de la Adamclisi este transcrisă după Em. Doruțiu, *Studii clasice*, VII, 1965, p. 209 și urm.; unde, pentru ultimele rînduri, se propunea întregirea: [?(de)victo, exer]citu D[acorum et] - - ? Sarmata[rum] [?tropaeum] consacavit]. După apariția studiului lui Em. Doruțiu, noi am arătat că monumentul trofeu a fost prevăzut cu două inscripții. Lacunele existente din motive de spațiu disponibil, nu pot fi completate în felul propus. Prima inscripție, al cărui text a fost publicat de Gr. Tocilescu, *Monumentul de la Adam Klissi*, Viena, 1895, p. 21, 124., și *Fouilles et recherches archéologiques en Roumanie*, București, 1900, p. 15, 84, este de citit acum: *Ma[rti] ultori / imp[erato]r[is] [Caes]ar divi / Nerva[e] f[ilius] Ne[ro]va / [Tra]ianu[s] Aug[ustus] Germ[anicus] / Dac[i]c[us] p[ont]i[fi]x / mā[x]imus / trib[unus] pote[st]ate XIII / imp[erato]r VI co[n]s[ul] V p[ater] p[at]riae / [Dacorum] exerc[itu] [regis] Decēbali] su[perato]r(?) etc., sau *Decēbali regis* (în lacună). Cea de-a doua inscripție, din care P. Nicorescu, *Bericht über den VI. Internationalen Kongress für Archäologie*, Berlin, 21 — 26. August 1939, Berlin, 1940, p. 472 — 473, a publicat un fragment, s-ar întregi: *[Marti] ultori / imp[erato]r[is] Caesar divi / Nerva[e] f[ilius] Nerva / Traianus Aug[ustus] Germ[anicus] / Dacicus trib[unus] pote[st]ate / XIII po[n]t[if]ix. [max]imus / imp[erato]r VI] co[n]s[ul] V p[ater] p[at]riae / exer[ci]tu D[ecēbali] / Daco[rum] [regis] su[perato]r(?) etc.²⁷ La bibliografia, pe care o enumeră A. D., broșura lui A. Culici, *Războaiele dacice (101—106)*, București, 1937, este o compilație rău alcătuită, cu numeroase erori de fond și cu nume proprii greșite, așa încît este lipsită de calitatea științifică și nu era necesar a fi menționată.**

Capitolul *bella Dacica Traiani* de la p. 148 — 158 se amplifică acum cu încă o inscripție bilingvă. D. Knibbe, *op. cit.*, p. 16 — 19, nr. 2, fig. 5; *Ann. Ép.*, 1969—1970, 569; C. C. Petolescu, *op. cit.*, p. 300. Efes. *[M. Gavius P. filio Palatina Basso] / Romae, praef(ecto) coh(ortis) VI Britt(onum) eq(uitatae) p(iae) f(idelis), trib(uno) / mil(itum) leg(ionis) I Adiautric(is), adlecto in dec(uriam) V inter / selectos, praef(ecto) eq(uitum) alae Cl(audiae) novae, donis donato / bello Dacico ab imp(eratore) Caesare Nerva Traiano / Aug(usto) Germanico Dacico corona murali hasta [pura] vexillo, praef(ecto) orae Ponticae maritimae.*

Μ. Γαυ(ί)ω Π. υἱὸι Παλατεῖνῶ Βάσσω Ῥώμης, / ἐπάρχωι σπαίρης εἰς Ἑβριτανικῆς ἱππικῆς / εὐσεβοῦς πιστικῆς, χειλιάρχωι στρατιῶν / λεγιῶνος Ἀβοηθοῦ, προσελεγμένω εἰς δεκουρίαν εἰς / εἰς τοὺς ἐκλελεγμένους, ἐπάρχωι ἱππέων ἄλης / Κλαυδίας κίνης, δώριβις δωδωρημένω ἐν / πολέμωι Δακικῶι, ἀπὸ αὐτοκράτορος Καίσαρος / Νέρβου Τραιανοῦ Σεβαστοῦ Γερμανικοῦ Δακικῶ / στεφάνωι τειχικῶι ἄστη καθαρῶ οὐξίλλωι, [ἐπάρχωι] ὄχθης Ποντικῆς παραθαλασσίωι.

P. Iunius Aemilianus strator / M. Fl(avius) Proculus strator / [-] Helvius Rufus cornicul(arius) / [-] Aebutius Paulus cornicul(arius) / [-] Pompeius Pompeianus cornicul(arius) / [-] Valerius Longinus optio / [-] Salubrius Pacatus optio / [-] Antonius Proculus tesserarius / praetori(i) eius / h(onoris) causa). După D. Knibbe, M. Gavius Bassus a fost *praef(ectus) orae Ponticae maritimae* între anii 111 — 113 și se specifică: „fest steht ferner, dass er die dona militaria bello Dacico

²⁷ N. Gostar, *Latomus*, XXVIII, 1969, p. 120—125.

von Kaiser Traian erhalten hat, woraus sich für die praefectura alae Claudiae novae spätestens mit dem Jahr 106 ein sicherer terminus ante quem anleitet".

La capitoulul *bella Dacica Traiani*, se mai pot adăuga încă următoarele două inscripții, clasate de A. D. la capitolele *bella Dacica reliqua* și la *varia*:

P. 163, nr. 835. *Ann. Ép.*, 1926, 88; 1935, 12. Ujo. G. *Sulpicio Ursulo* / *praef(ecto) symmachiariorum Asturum* / *belli Dacici (centurioni) leg(ionis)* / I *Minerviae p(iae) f(idelis) (centurioni) coh(ortis) XII urbanae (centurioni) coh(ortis)*. IIII / *praetoriae p(rimo)p(ilo) leg(ionis) XII Pr(imigeniae) et leg(ionis) III Aug(ustae)* / G. *Sulpicius Afr(icanus) pos(uit)*, după lectura lui A. D. De remarcat însă că r. 8 — 9 au provocat unele nedumeriri. După H. Dessau, *Klio*, XX, 1926, p. 227 — 228, după numeralul *XIII*; care de fapt este *XXII*, în loc de *PRAEF*, cum este în inscripție, trebuia să fie *PR. ET*, deci *p(rimo)p(ilo) leg(ionis) XXII Pr(imigeniae) et leg(ionis) III Aug(ustae)*. A. Merlin, *Istros*, I, 2, 1934, p. 201 — 204, crede că lapicidul, după *XIII*, a omis *PR* și deci r. 8 — 9 trebuie citite *p(rimo)p(ilo) leg(ionis) XXII Pr(imigeniae), praef(ecto) leg(ionis) III Aug(ustae)*; noi preferăm această ultimă lectură. Cei mai mulți învățați au fost de acord că *bellum Dacicum* la care participă G. Sulpicius Ursulus, în calitate de *praef(ectus) symmachiariorum Asturum*, este unul dintre cele două războaie ale lui Traian²⁸. Nu a aderat la această părere W. Ensslin, *Klio*, XXXI, 1938, p. 365, și urm., pe motivul cuvintului *symmachiariorum*, care s-ar plasa într-o vreme mai nouă, în sec. III, iar *symmachiarii* ar corespunde cu cuvântul latin *auxilia*, frecvent pentru numele de unități în epoca romană târzie. Se propunea atunci; pentru *bellum Dacicum* din inscripția, războiul dacic din timpul lui Maximin Thracul, care, începând cu anul 236, a purtat titlul de *Dacicus maximus*²⁹. Dar *auxilia* este un termen militar ce devine frecvent, pentru designarea unităților militare, de abia în sec. IV³⁰ și nu încă în prima jumătate a sec. III. Apoi, dacă *bellum Dacicum* din inscripția lui G. Sulpicius Ursulus ar fi războiul din anii 236 — 238, atunci el nu mai putea fi avansat ca *praef(ectus) leg(ionis) III Aug(ustae)*, căci această legiune este desființată în anul 238; dacă ajungea *praefectus* al acestei legiuni până în 238, atunci numele unității ar fi fost radiat în inscripția³¹. Mai menționăm, că în sec. III, legiunile purtau numele împăratului (deci cele trei trebuiau să fie *Maximianae* sau *Gordianae*), la fel și *coh(ors) IV praetoria* și încă *pia vindex*. Mai nou B. Dobson, *Epigraphische Studien*, VIII, 1969, p. 123 și urm., plecând de la noua încercare a lui E. Birley în a data *De munitione castrorum* a lui Hyginus în timpul lui Marc Aureliu³², unde apar unități de *symmachiarii*, emite părerea că *bellum Dacicum* se referă la un război din vremea lui Commodus. Argumentul este dedus din *Historia Augusta, vita Commodi*, 13, 5, *victi sunt sub eo . . . per legatos Mauri, victi Daci . . .* Dar conflictul cu dacii din timpul lui Commodus nu a fost de atât de mari proporții încât să devină un adevărat *bellum Dacicum*, care să fi necesitat crearea unei unități recrutate dintre asturii din nord-vestul Hispaniei, atât de departe de Dacia. Un lucru nu s-a observat însă din partea celor ce s-au ocupat de unitatea de *symmachiarii Asturi* și de *bellum Dacicum* din această inscripție și anume, comanda lui G. Sulpicius Ursulus. Comanda de *praef(ectus) symmachiariorum Asturum* nu era o comandă obișnuită; ci una temporară și deci este vorba de o detașare din legiunea I Minervia, în care avea gradul de centurion. Detașarea unui centurion dintr-o legiune, în fruntea unei vexilații, nou create și pentru un timp limitat, este bine cunoscută³³. La *bellum Dacicum* participă atât unitatea (vexilația), anume creată, de *symmachiarii Asturi*, cât și legiunea I Minervia. Sau această legiune participă numai la primul și la cel de-al doilea *bellum Dacicum* al lui Traian³⁴ și nu și la alte eventuale războaie dacice. Ca argument pentru datarea inscripției în primii ani ai sec. II, se mai poate invoca formula de *praef(ectus)*, în loc de *praepositus*, pentru comanda vexilației asture³⁵; la fel lipsa epitetelor imperiale pentru unități denotă că inscripția este anterioară epocii Severilor.

P. 167, nr. 844. *Ann. Ép.*, 1928, 37. Aquae Flavianac. Inscripție în senari trohaici, în cinci versuri:

[o]ptavi Dacos tenere caesos, tenui,
[opt]avi in sella pacis residere, sedi,
[opt]avi claros sequi triumphos, factum,
optavi primi commoda plena pili, hab[ui],
optavi nudas videre Nymphas, vidi.

²⁸ G. Forni, *Athenaeum*, N. S., XXXVI, 1958, p. 194 — 195; H. Freis, *Die Cohortes Urbanae. Epigraphische Studien*, 2, 1967, p. 76, tot în timpul lui Traian; la fel I. I. Russu, *AMN*, XII, 1975, p. 423, și M. Zahariade, *SCIVA* XXVII, 1976, p. 488.

²⁹ Pentru epitelele triumfale ale lui Maximin Thracul, a se vedea N. Gostar, *Actes de la XIIe Conférence Internationale d'Études Classiques « Eirene » Cluj-Napoca, 2 — 7 octobre 1972*, București — Amsterdam, 1975, p. 643 — 649.

³⁰ Not. Dign. Or., VI, 69; VII, 15 = 31; IX, 40.

³¹ E. Ritterling, *op. cit.*, 1336, 1501.

³² E. Birley, *Actes du deuxième Congrès International d'Épigraphie grecque et latine Paris 1952*, Paris, 1953, p. 234.

³³ Nu putem aduce un exemplu satisfăcător din care să reiasă că un centurion de legiune devine *praefectus* al unei vexilații etnice, adică în genul celei formate din *Asturi*; s-ar putea totuși aminti inscripțiile din culegerea lui R. Saxer, *op. cit.*, p. 40 — 42.

³⁴ E. Ritterling, *op. cit.*, 1282, 1426.

³⁵ R. Saxer, *op. cit.*, p. 9, 22, 26.

Inscripția, cu versurile autorului anonim, a fost aflată în piscina termală de la Aquae Flavianae, Numidia și, după L. Albertini, *Bulletin archéologique du Comité des travaux historiques, Comptes Rendus des séances*, 1928, mars, p. 94, „l'inscription est datée de l'époque de Trajan par la mention de campagne contre les Daces”, ceea ce găsim că este perfect justificat. Anonimul militar poet a participat la un război dacic sau la două războaie dacice (v. 1), în calitate de *primipilus* (v. 4)⁵⁶ și a luat parte la *claras . . . triumphos* (v. 3). Din aceste mențiuni, se poate vedea că autorul se referă mai curând la cele două războaie dacice ale lui Traian și la cele două triumfuri ale acestui împărat decât la războaiele dacice ale lui Domițian sau Maximin Thraecil.

La capitoul războaielor dacice ale lui Traian, se mai pot adăuga încă trei inscripții, unde menționarea unui *bellum Dacicum* a dispărut în lacuna inscripției.

CIL, XII, 3169; Y. Burnand, *op. cit.*, p. 701 — 703, fig. 1, Nemausus. Inscripție fragmentară, pe care noi o completăm astfel: [--- *leg(ato) pro pr(actore) imp(eratoris) | Caes(aris) Nerv(ac) Traiani optimi Aug(usti) Germ(anici) | Dacici Parthici p(atri) p(atric) provinciae - | ab eodem imp(erator) donis donato bello Dacico | corona vallari murali classica aurea | hastis puris IIII scyllis IIII, leg(ato) | imp(eratoris) Caes(aris) Nerv(ac) Traiani optimi Aug(usti) Germ(anici) | Dacici Parthici p(atri) p(atric) | [provinciae) - leg(ato) | | divi Nervae et imp(eratoris) Caes(aris) Nerv(ac) Traiani | | optimi Aug(usti) Germ(anici) | Dac(ici) Parth(ici) p(atri) p(atric) leg(ionis) --- | | pr(actori), trib(uno) pleb(is), q(uaestori), pro[pr(actori), trib(uno) pleb(is), q(uaestori), pro[pr(actori) pror(inciae) - trib(uno) mil(itum) | | leg(ionis) I Italicae, IIII [viro riar(um) cur(andarum) ? inlatis] | in publicu[m-] | a Pompeia Marull[ua-], | locus datus decreto decurionum | | Arcennien[scs] patrono optimo ?]. Ipoteza lui R. Syme este mult justificată, cînd el consideră că inscripția ar fi în onoarea lui D. Terentius Scaurianus, primul guvernator al Daciei⁵⁷, între anii 106 — 113⁵⁸.*

J. Moreau, *Limes Studien, Actes du 3e Congrès d'Études des frontières romaines tenu à Bâle — Rheinfelden en 1957*, Bâle, 1959, p. 84 — 87; *Année Philologique*, XXN, 1959, p. 389; *Ann. Ép.*, 1961, 361; A. V. Domaszewski — B. Dobson, *Die Rangordnung des römischen Heeres*, Köln-Graz, 1967, p. 303, Sinope.

R. MVRALI. PRAE
ASTR. ET. CLAS
P. NERVAE
S. AVG. GER

Întregirea lui J. Moreau, în parte datorită sugestiilor lui H. G. Pflaum, este: . . . | *co[r] mural. praef. orac. maritimae | Am]astr. et clas[sis] Ponticae, proc. | in] p. Nervae | Traiani | Caes[ar]. Aug. Ger[m]. Dacie, provinc. | Galatia] e et Paph[lagoniae] - |. Anonimul a putut fi decorat numai în primul sau în cel de-al doilea război dacic al lui Traian și atunci noi propunem lectura: [- praef(ecto) scyllis ---, trib(uno) leg(ionis) -, praef(ecto) alac] - donis mili tarib(us) donato | bello Dacico hastae purae | scyllis | co[r] mural(i), praef(ecto) orac maritim(ac) | Am]astr(iensis) et clas[sis] Ponticae), proc(uratori) | in] p(eratoris) Nervae | (ili) Nervae Traiani | Caes[ar] scaris Aug(usti) Ger(m(anici) Dacie(i) pror(inciae) Galat[ia] e et Paph[lagoniae] . . . În calitate de praef. alac, el a putut fi decorat cu o *hastae pura*, un *scyllum* și o *corona muralis*, ca și T. Prifernius Paetus praef. alac I Asturum, în primul război dacic (*CIL*, IX, 4753; *ILS*, 1350; la *Á. D.*, p. 83—84, 153, nr. 432 și 796 a) și M. Gavius Bassus praef. eq. alac Cl. norae, în primul sau în cel de-al doilea război dacic (v. mai sus), sau cu două *coronae*, două *hastae purae* și un *scyllum*, ca și P. Besius Betuinianus praef. alac Dardanorum, în primul război (*CIL*, VIII, 9900; *ILS*, 1352; la *Á. D.*, p. 152 — 153, nr. 796).*

⁵⁶ Despre termenul *primipilus* cf. la A. Mócsy, *Germania*, N. 19, 1957, p. 312 și urm.

⁵⁷ Y. Burnand, *ILS*, XXXVI, 1946, p. 190 (7: Domitian) și p. 192 (idem: Tertius, II, Oxford, 1963, p. 646,

648; cf. Y. Burnand, *ibidem*.

⁵⁸ N. Gostar, *Epigraphica, Travaux dédiés au VIIe Congrès d'épigraphie grecque et latine (Constantza, 9—15 septembre 1971)*, Bucuresți, 1977, p. 82—85.

CIL, XI, 3100. Falerii. Inscriptia a fost publicată astfel de O. Hirschfeld :

c. nūMMIVS, HOR. Verus
M. PROVINCIAE. I
dACORVM. PRAEF.
tHR. TRIB. LEG. I. ITALIcae
dONIS. MILITARIBVs donatus ab
IMP. TRAIANO. AVG. CI
PONTIF. SACR. IVN. CVrritis
CELLAM. CALDARI am pec. sua fecit
C. NVMMIVS. C.F. Hor.
PATRONVS. REIP MV
EX. SC. ADIecit.

În r. 1 — 2 [*proc(urator) summa / ru]m* după Garrucci; în r. 2 [*fla]m(en) provinciæ* după O. Hirschfeld; în r. 10 [*musium et orn.*] după Garrucci³⁹. A. D. menționează inscripția la p. 142 — 143, nr. 757, dar nu pentru *bellum Dacicum*, ci pentru cuvântul din r. 3, pe care îl întregeste ca și O. Hirschfeld prin [*D]acorum*, dar a putut fi și un alt etnonim (*Aravacorum, Mattiacorum, Rauracorum*⁴⁰ etc.). Aici interesează lacunele din r. 4 — 6, în care, după ITALIc., își găseau suficient spațiu încă șapte sau opt litere, deci s-ar completa prin *bell(o) Dac(ico)*. Se poate propune pentru r. 3 — 6 :

...ACORVM, PRAEF. coh....
tHR. TRIB. LEG. I. ITALIc.bell. dac.
dONIS MILITARIBVs donatus ab
IMP. TRAIANO.AVG.Germ. dacico

Poate fi primul sau cel de-al doilea *bell(um) Dac(icum)* al lui Traian.

La capitolul *bella Dacica Domitiani* sau *bella Dacica Traiani*, se poate adăuga, *CIL*, III, 12, 498. Tomis. T. Valerius T. f. Collina Germanus Pes / *sennunto imaginif(er)* (sic) *leg(ionis) VII C(laudiae) p(iae) f(idelis) donis II don(atus) | vivit an(nis) LVII, h(ic) s(itus) e(st), heredes T. Valerius [I]ulia[n]us et [L. Valerius [G]e[r]m[an]us et Valeria Germana et C[l].* In [*lia coniu[n]x] b(ene) [m]e(renti)*. În r. 2, *donis II don(atus)* se înțelege ca fiind *donis bis don(atus)* deci T. Valerius Germanus a fost de două ori decorat, pe cînd era *imaginifer* în *leg. VII Claudia*, dacă nu cumva, prima decorare a putut avea loc înainte de a fi avansat la gradul de purtător de *signum* al legiunii. S-a crezut că este vorba de războaiele lui Domițian (numele împăratului fiind omis)⁴¹ sau de războaiele lui Traian⁴². Dar, deoarece veteranul a fost înmormîntat la Tomis, în Moesia inferior, s-a emis părerea că el a servit în *leg. VII Claudia* înainte de anul 86⁴³, cînd are loc bifurcarea provinciei Moesia în *superior* și *inferior*, căci, după acest an, legiunea aparținea la Moesia superior, pe cînd Tomis la Moesia inferior. S-a ajuns astfel la cea de-a treia ipoteză, că: *leg. VII Claudia* a luat parte la războaiele de la Dunăre anterioare anului 86, deci la războaiele de la începutul domniei lui Vespasian, anii 69 — 70⁴⁴. Dar în inscripție fiind vorba de două decorări, deci de două războaie, credem că mai curînd T. Valerius Germanus a participat fie la cele două războaie ale lui Domițian (primul în 86, al doilea în 88 — 89), fie la cele două războaie ale lui Traian (primul 101 — 102, al doilea 105 — 106); lipsa numelui împăratului nu este un criteriu pentru a nu presupune că poate fi și Traian. Pe de altă parte, *deductio* de veterani, în altă provincie decît cea în care se află legiunea sa, este peste tot întîlnită.

La capitolul *Dacia temporibus belli Marcomannici*, se recomandă a se adăuga *CIL*. VIII, 20. 994 (= 9365); *ILS*, 1099; E. Albertini, *Bull. trav. hist.*, 1925, p. CLXXV (citată după A. Stein, *Die Reichsbeamten von Dazien*, Budapesta, 1944, p. 44). Caesarea Mauretaniae. *Sex. Cornelio Sex(ti) f(ilio) | Pal(atina tribu). Clementi co(n)s(ulari) | et duci trium Daciarum | ... Avidius Valens | (centurio) [l]eg(ionis) XIII Gem(inae)* Guvernatorul Daciei, Sex. Cornelius Clemens, pe lîngă *co(n)s(ularis) trium Daciarum* (170 — 172), avînd-o și pe cea de *dux*, înseamnă că a condus armata Daciei (printre unități fiind și *leg. XIII Gemina*) în războiul marcomanic, care s-a desfășurat și în regiunile periferice ale acestei provincii⁴⁵; pentru *dux* a se vedea și inscripția lui M. Claudius Fronto (*CIL*, III, 1457; *ILS*, 1097), *fortissim(o) duci*, care, în timpul operațiilor, moare pe cîmpul de luptă (*CIL*, VI, 1377 = 31.640; *ILS*, 1098; A. D., p. 159, nr. 819 b.), undeva pe frontiera Daciei.

³⁹ *CIL*, XI, 3100.

⁴⁰ B. Filow, *Die Legionen von Provinz Moesia von Augustus bis Diokletian*, Leipzig, 1906, p. 53, n. 1.

⁴¹ E. Ritterling, *op. cit.*, 1621; cf. M. Alexandrescu-Vianu, *Dacia*, N. S., XXI, 1977, p. 151 — 152, fig. 8,1.

⁴² E. Ritterling, *ibidem*.

⁴³ I. Stoian, *op. cit.*, p. 203 — 204.

⁴⁴ *Ibidem*, citînd pe Passerini, *Dizionario Epigrafico di Antichità Romano*, ed. Ett. De Ruggiero, IV, 1949, articolul *Legio*; R. Vulpe, *op. cit.*, p. 64.

⁴⁵ A. Stein, *op. cit.*, p. 44; L. Balla, *A debreceni Déri Múzeum Évkönyve*, 1970, p. 135 și urm.

Inscripția, cu versurile autorului anonim, a fost aflată în piscina termală de la Aquae Flavianae, Numidia și, după L. Albertini, *Bulletin archéologique du Comité des travaux historiques. Comptes Rendus des séances*, 1928, mars, p. 94, „l'inscription est datée de l'époque de Trajan par la mention de campagne contre les Daces”, ceea ce găsim că este perfect justificat. Anonimul militar poet a participat la un război dacic sau la două războaie dacice (v. 1), în calitate de *primipilus* (v. 4)³⁶ și a luat parte la *claros ... triumphos* (v. 3). Din aceste mențiuni, se poate vedea că autorul se referă mai curînd la cele două războaie dacice ale lui Traian și la cele două triumfuri ale acestui împărat decît la războaiele dacice ale lui Domițian sau Maximin Thracul.

La capitulul războaielor dacice ale lui Traian, se mai pot adăuga încă trei inscripții, unde menționarea unui *bellum Dacicum* a dispărut în lacuna inscripției.

CIL, XII, 3169; Y. Burnand, *op. cit.*, p. 701 — 703, fig. 1. Nemausus. Inscripție fragmentară, pe care noi o completăm astfel: [--- *leg(ato) pro pr(aetore) imp(eratoris) | Caes(aris) Nerv(ae) Traiani optimi Aug(usti) Germ(anici) | Dacici Parthici p(atri) p(atriciae) provinciae - | ab eodem imp(eratore) donis donato bello Dacico | corona vallari murali classica aurea | hastis puris IIII vexillis IIII, leg(ato)*], *imp(eratoris) Caes(aris) Nerv(ae) Tra[ani optimi Aug(usti) Germ(anici)] | Dacici Parthici p(atri) p(atriciae) | [prov(inciae) - leg(ato)] | divi Nervae et im[p(eratoris) Caes(aris) Nerv(ae) Traiani] | optimi Aug(usti) Germ(anici) [Dac(ici) Parth(ici) p(atri) p(atriciae) leg(ionis) ---] | pr(aetori), trib(uno) pleb(is), q(uaestori), pro[pr(aetori), trib(uno) pleb(is), q(uaestori), pro[pr(aetori) prov(inciae) - trib(uno) mil(itum)] | leg(ionis) I Italicae, IIII [viro viar(um) cur(andarum)? inlatis] | in publicu[m-] | a Pompeia Marulli[na-], | locus d[atus decreto decurionum] | Avenniens[es patrono optimo?]*. Ipoteza lui R. Syme este mult justificată, cînd el consideră că inscripția ar fi în onoarea lui D. Terentius Scaurianus, primul guvernator al Daciei³⁷, între anii 106 — 113³⁸.

J. Moreau, *Limes Studien. Actes du 3e Congrès d'Études des frontières romaines tenu à Bâle — Rheinfelden en 1957*, Bâle, 1959, p. 84 — 87; *Année Philologique*, XXX, 1959, p. 389; *Ann. Ép.*, 1961, 364; A. v. Domaszewski — B. Dobson, *Die Rangordnung des römischen Heeres*, Köln-Graz, 1967², p. 303. Sinope.

R. MVRALI. PRAE
 ASTR, ET. CLAS
 P. NERVAE
 S. AVG. GER

Întregirea lui J. Moreau, în parte datorită sugestiilor lui H. G. Pflaum, este: ... *[co]r[m]ural. prae[ff]orae maritimae | Am Jastr. et clas[is] Ponticae, proc. | im] p. Nervae [Traiani | Caes]s. Aug. Ger[m]. Dacic. provinc. | Galatia] e et Paph[lagoniae -]*. Anonimul a putut fi decorat numai în primul sau în cel de-al doilea război dacic al lui Traian și atunci noi propunem lectura: *[- praef(ecto) coh(ortis) | -, trib(uno) leg(ionis) -, praef(ecto) alae | - donis mili tarib(us) donato | bello Dacico hast(a) pur(a) vexill(o) | co]r(ona) mural(i), prae[ff(ecto) orae maritim(ae) | Am Jastr(ien-sis) et clas(sis) Pontic(ae), proc(uratori) | im] p(eratoris) Nervae [f(ili) Nervae Traiani | Caes]s(aris) Aug(usti) Ger(m(anici) Dacic(i) prov(inciae) Gala[tia] e et Paph[lagoniae ...* În calitate de *praef. alae*, el a putut fi decorat cu o *hasta pura*, un *vexillum* și o *corona muralis*, ca și T. Prifernius Paetus *praef. alae I Asturum*, în primul război dacic (*CIL*, IX, 4753; *ILS*, 1350; la *Á. D.*, p. 83—84, 153, nr. 432 și 796 a) și M. Gavius Bassus *praef. eq. alae Cl. novae*, în primul sau în cel de-al doilea război dacic (v. mai sus), sau cu două *coronae*, două *hastae purae* și un *vexillum*, ca și P. Besius Betuinianus *praef. alae Dardanorum*, în primul război (*CIL*, VIII, 9900; *ILS*, 1352; la *Á. D.* p. 152 — 153, nr. 796).

³⁶ Despre *commoda primipilatus* la A. Mócsy, *Germania*, XLIV, 1966, p. 312 și urm.

³⁷ R. Syme, *JRS*, XXXVI, 1946, p. 160 (= *Danubian Papers*, p. 162); idem, *Tacitus*, II, Oxford, 1963², p. 646,

648; cf. Y. Burnand, *ibidem*.

³⁸ N. Gostar, *Epigraphica. Travaux dédiés au VIIe Congrès d'épigraphie grecque et latine (Constantza, 9—15 septembre 1977)*, București, 1977, p. 83—85.

CIL, XI, 3100. Falerii. Inscriptia a fost publicată astfel de O. Hirschfeld :

c. nuMMIVS, HOR. Verus
M. PROVINCIAE. I
DACORVM. PRAEF.
HR. TRIB. LEG. I. ITALICAE
DONIS. MILITARIBVS donatus ab
IMP. TRAIANO. AVG. CI
PONTIF. SACR. IVN. CVRRITIS
CELLAM. CALDARI am pec. sua fecit
C. NVMMIVS. C.F. Hor.
PATRONVS. REIP MV
EX. SC. ADIECIT.

În r. 1 — 2 [*proc(urator) summa / ru]m* după Garrucci ; în r. 2 [*fla]m(en) provinciae* după O. Hirschfeld ; în r. 10 [*musium et orn.*] după Garrucci³⁹. A. D. menționează inscripția la p. 142 — 143, nr. 757, dar nu pentru *bellum Dacicum*, ci pentru cuvântul din r. 3, pe care îl întregeste ca și O. Hirschfeld prin [*D]acorum*, dar a putut fi și un alt ethnicon (*Aravacorum, Mattiacorum, Rauriacorum*⁴⁰ etc.). Aici interesează lacunele din r. 4 — 6, în care, după ITALIC., își găseau suficient spațiu încă șapte sau opt litere, deci s-ar completa prin *bell(o) Dac(ico)*. Se poate propune pentru r. 3 — 6 :

...ACORVM, PRAEF. coh...
HR. TRIB. LEG. I. ITALIC. bell. dac.
DONIS MILITARIBVS donatus ab
IMP. TRAIANO. AVG. Germ. dacico

Poate fi primul sau cel de-al doilea *bell(um) Dac(icum)* al lui Traian.

La capitolul *bella Dacica Domitiani* sau *bella Dacica Traiani*, se poate adăuga, *CIL*, III, 12, 498. Tomis. T. Valerius T. f. Collina Germanus Pes | *sennunto imaginif(er)* (sic) *leg(ionis) VII C(laudiae) p(iae) f(idelis) donis II don(atus) | vixit an(nis) LVII, h(ic) s(itus) e(st), heredes T. Valerius [I]ulia[n]us et | L. Valerius [G]e[r]m[an]us et Valeria Germana et C[l].* In | *lia coniun[x] b(ene) [m]e(renti)*. În r. 2, *donis II don(atus)* se înțelege ca fiind *donis bis don(atus)* deci T. Valerius Germanus a fost de două ori decorat, pe când era *imaginifer* în *leg. VII Claudia*, dacă nu cumva, prima decorare a putut avea loc înainte de a fi avansat la gradul de purtător de *signum* al legiunii. S-a crezut că este vorba de războaiele lui Domițian (numele împăratului fiind omis)⁴¹ sau de războaiele lui Traian⁴². Dar, deoarece veteranul a fost înmormintat la Tomis, în Moesia inferior, s-a emis părerea că el a servit în *leg. VII Claudia* înainte de anul 86⁴³, când are loc bifurcarea provinciei Moesia în *superior* și *inferior*, căci, după acest an, legiunea aparținea la Moesia superior, pe când Tomis la Moesia inferior. S-a ajuns astfel la cea de-a treia ipoteză, că: *leg. VII Claudia* a luat parte la războaiele de la Dunăre anterioare anului 86, deci la războaiele de la începutul domniei lui Vespasian, anii 69 — 70⁴⁴. Dar în inscripție fiind vorba de două decorări, deci de două războaie, credem că mai curînd T. Valerius Germanus a participat fie la cele două războaie ale lui Domițian (primul în 86, al doilea în 88 — 89), fie la cele două războaie ale lui Traian (primul 101 — 102, al doilea 105 — 106); lipsa numelui împăratului nu este un criteriu pentru a nu presupune că poate fi și Traian. Pe de altă parte, *deductio* de veterani, în altă provincie decît cea în care se află legiunea sa, este peste tot întîlnită.

La capitolul *Dacia temporibus belli Marcomannici*, se recomandă a se adăuga *CIL*, VIII, 20. 994 (= 9365); *ILS*, 1099; E. Albertini, *Bull. trav. hist.*, 1925, p. CLXXV (citată după A. Stein, *Die Reichsbeamten von Dazien*, Budapesta, 1944, p. 44). Caesarea Mauretaniae. *Sex. Cornelio Sex(ti) f(ilio) | Pal(atina tribu) Clementi co(n)s(ulari) | et duci trium Daciarum | ... Avidius Valens | (centurio) [I]eg(ionis) XIII Gem(inae)* Guvernatorul Daciei, Sex. Cornelius Clemens, pe lângă *co(n)s(ularis) trium Daciarum* (170 — 172), avînd-o și pe cea de *dux*, înseamnă că a condus armata Daciei (printre unități fiind și *leg. XIII Gemina*) în războiul marcomanic, care s-a desfășurat și în regiunile periferice ale acestei provincii⁴⁵; pentru *dux* a se vedea și inscripția lui M. Claudius Fronto (*CIL*, III, 1457; *ILS*, 1097), *fortissim(o) duci*, care, în timpul operațiilor, moare pe cîmpul de luptă (*CIL*, VI, 1377 = 31.640; *ILS*, 1098; A. D., p. 159, nr. 819 b.), undeva pe frontiera Daciei.

³⁹ *CIL*, XI, 3100.

⁴⁰ B. Filow, *Die Legionen von Provinz Moesia von Augustus bis Diokletian*, Leipzig, 1906, p. 53, n. 1.

⁴¹ E. Ritterling, *op. cit.*, 1621; cf. M. Alexandrescu-Vianu, *Dacia*, N. S., XXI, 1977, p. 151 — 152, fig. 8.1.

⁴² E. Ritterling, *ibidem*.

⁴³ I. Stoian, *op. cit.*, p. 203 — 204.

⁴⁴ *Ibidem*, citînd pe Passerini, *Dizionario Epigrafico di Antichita Romano*, ed. Ett. De Ruggiero, IV, 1949, articolul *Legio*; R. Vulpe, *op. cit.*, p. 64.

⁴⁵ A. Stein, *op. cit.*, p. 44; L. Balla, *A debreceni Déri Muzetum Évkönyve*, 1970, p. 135 și urm.

P. 162, nr. 831. *CIL*, III, 11. 700. Celeia. *D.M./ Aur(elius) Victor mil(es) l(egionis) | II Ita(l)icae) bello deside | ratus hoste Gutica | ann(or)um XXX etc.,* *hoste*, din r. 4, are sensul de *exercitu* în latina tirzie, deci *hostis Gutica = exercitus Gothicus* (cf. E. Löfstedt, *Late Latin*, Oslo, 1959, p. 17).

P. 162, nr. 832. *JÖAI*, XXIX, 1935, Beibl. 264. Karnburg. [*Aure? l(ius) Urso | mil(es) leg(ionis) | II Ital(icae) o(bitus) | [an(nor)um] . . . i]n expedit(ione) | [Dacisca?] t(estamento) f(ieri) i(ussit) sibi | [et - i]mima[li] ux(ori) Rest[ul]tius | [-] us Victric(us) | [b(ene) m(erentibus)] f(eccerunt)*], după lectura preluată de la F. Jantsch, *JÖAI*, XXIX, 1935, Beibl. 264 (= *Carinthia*, CXIX, 1929, p. 9), care, însă, propunea pentru lacuna din r. 4 [*Dacic.?*]. Mai nou, G. Alföldi, *Epigraphische Studien*, VIII, 1960, p. 21, nr. 30, dă următoarea versiune: [*M. Aure l(io) Urso | [mil(iti) leg(ionis)] II Ital(icae) o(bito) | [ann(or)um] -i]n expedit(ione) | [-] t(estamento) f(ieri) i(ussit) sibi | [et s(uis)]. Max[im]inae [uxor et A] cutius | [-], us Victric(us) | [b(ene) m(erenti)] f(eccerunt)*], cu observația că în lacuna r. 4 era mai curind [*German(ica)*] sau [*Parth(ica)*] și că deci, cu probabilitate, inscripția se datează spre sfârșitul sec. II sau începutul sec. III, iar *expeditio* ar fi un război din timpul lui Marc Aureliu sau Septimiu Sever. Această observație, credem noi, nu exclude însă și posibilitatea de întregire a lacunei prin *expedit(ione) [Dacic(a)]*, dacă ținem seama că *leg. II Italica* este prezentă la un război dacic din sec. III⁴⁶.

La capitoulul *bella Dacica reliqua* se mai adaugă acum inscripția de la Intereisa, în noua lectură a lui J. Fitz, *Alba Regia*, XIV, 1975, p. 357. *D.M./ Aur(elio) Gaiano Vete[r]ano leg(ionis) | I Ad(iutricis) vix(it) ann(os) LXX est Aurel(ia) | Valentina vix(it) ann(os) [-] | Aur(eliae) Gaianae et ([Aure] | l(io) Ausiano str[atore] | leg(ati) leg(ionis) II Ad(iutricis) [vix(it)] | annos XL stip(endiorum) XX [II? qui] | est desiderat[us bello] | Dac[is]co; Aure[li]a [-] | marito dul[cis]simo*].

P. 165, nr. 838 și 839, două inscripții de la Mesambria, prima IGRR, I, 1502 = IGBR, I, 323, listă cu cei care *στραταγήσαντες [ἐν τῷ πρὸς τὸν Γετῶν βασιλέα] Βυρεβίσταν πολέμωι etc.*, a doua IGBR, I, 324, monument închinat lui Dionysios ἐλευθέριος „liberatorul”, cu numele a șase *στραταγοί* și unui *γραμματεὺς*, și aceasta, ca și prima, „ad bellum a Burebista in Moesia et Thracia gestum pertinet”. La acestea două, tot privind războiul lui Burebista la sud de Dunăre, se adaugă acum a treia inscripție, *IGBulg.*, I, 326 (după o lectură mai veche), tot din Mesambria, regăsită în vara anului 1963, după noua lectură a lui V. Velkov, *Nessèbre*, I, Sofia, 1969, p. 220—224, fig. 173 — 175, Νίκων Φιλήμονος / Δεινομένης Νουμ(η)νίου / Ἐκαταῖος Μοιραγένειος / Πυθίων Πολυνίκου / Ἀθανάτω Ματροδώρου / Ἑραίων Ἀλφίου / στραταγήσαντες Ἀθανάτω / Σωτέριαι, monument închinat zeiței Athena σώτειρα „salvatoarea”⁴⁷ și; după observația lui V. Velkov, Mesambria „a résisté toutefois à cette poussée et n’est certainement pas tombée aux mains des Gètes”.

P. 168, nr. 851 — 852. *CIL*, III, 8277, 2a — b; *CIL*, III, 12.677. Golubinja-Praovo (nu „Gloubinja”) și Arcer. Cărămizi cu ștampilă, prima citită de Á. D., *d(e) r(e) p(ublica) Dierna*, a doua *d(e) r(e)publica) Di(erna)*; considerate de autor ca fiind și una și alta „tegula privata”. Dar bine s-a demonstrat că ștampilele se citesc *D(acia) r(i) p(ensis) Dierna* sau *D(acia) r(ipensis) Di(erna)*, cum a dovedit D. Tudor, *SCIV*, XI, 1960, p. 345 — 347, pe care Á. D. îl citează, dar; nu știm pentru ce nu își însușește justa lectură. Cel mai nou studiu, despre ștampilele DRDIERNA și DIERNA (cu variante, este prezentat de D. Benea, *AMN*, XIII, 1976, p. 205 — 214, pe cărămizi aflate pe teritoriul României la Dierna (Orșova), Drobeta-Turnu Severin, Peștera Veterani; pe teritoriul Iugoslaviei la Malo Golubinje, Haiducka Vodenica, Ribnicki Potok, Cupae (Golubac), Transdierna (Tekija), Aquis (Milosevo); pe teritoriul Bulgariei la Prahovo, Ratiaria (Arčer), pentru care se dă completa bibliografie.

La p. 168 — 169, unde se inseriază inscripțiile magistraților din orașele Daciei (Drobeta, Dierna, Napoca, Romula), se poate acum adăuga *CIL*, III, 8129, de la Smederovo în care apare *col(onia) Mal(vensis)*, după noua lectură a lui H. Wolff, *AMN*, XII, 1975, p. 139 — 152, pe care ne-o însușim. *D.M./ L(ucio) Quesidio (sic) C(ai) | filio Praesenti | dec(urioni) et q(uin)q(uennali) pri | / mo mun(icipii) P(ublii) Ael(ii) Dru(betensis) | et dec(urioni) mun(icipii) Vim(inacii) vixit | an(nis) LXIII, L(ucius) Quesidi(us) (sic) Pr[ae] | sentin(us) fil(ius) et Lucif(ilius) Regu(lin(us)*

⁴⁶ E. Ritterling, *op. cit.*, 1334, 1473.

⁴⁷ Privind războiul lui Burebista împotriva cetăților grecești, pentru Histria și Callatis se poate adăuga decretul histrian pentru Aristagoras fiul lui Apaturos, decretul pentru cea de-a doua întemeiere a Histriei și decretul callatian pentru Ariston II în comentariul și studiile publicate de D. M. Pippidi, *Epigraphische Beiträge zur Geschichte Histrias in hellenistischer und römischer Zeit*, Berlin, 1962, p. 89—100; idem,

Contribuții la istoria veche a României, București, 1967², p. 270—286, 534—546; idem., *Seythica Minora. Recherches sur les colonies grecques du littoral roumain de la Mer Noire*, București-Amsterdam, 1975, p. 193—201; idem, *Epigraphica. Travaux dédiés au VIIe Congrès d'Épigraphie grecque et latine*, p. 51—64; I. H. Crișan, *Burebista și epoca sa*. București, 1977², p. 252 și urm.

II vir col(oniae) Mal(vensis) et Au|rel(ius) Ferox q(uin)q(uennalis) muni(cipii) Vim(inacii) s(cribendum) c(uraverunt) h(ic) s(itus) e(st), cu ligaturi.

La p. 170, în capitolul, cu inscripțiile în care apare numele provinciei, Dacia, se suplimentează cu încă una, D. Vučković-Todorović, *Arheološki Pregled*, IV, 1962, p. 211; M. Mirković, *Rimski gradovi na Dunavu u Gornjoj Meziji*, Belgrad, 1968, p. 110 și urm.; P. Petrović, *Palaeografija rimskih natpisa u Gornjoj Meziji*, Belgrad, 1975, p. 144 — 145, nr. 47, pl. Tekija. Genio | sancto Pa | Daciarum | Ant(oni)us Maxi | mus (centurio) leg(ionis) | princ(eps) pret(orii) (sic) | vot(um) lib(ens) sol(vit). Autorii citesc în r. 2 pa(tri), iar în r. 4 Ant(oninus). Un genius sanctus pa(ter) Daciarum este mai greu de admis și deci pentru literele PA s-ar putea sugera: pa(trio?), pa(terno?), pa(trono?), dar nici una dintre aceste trei propuneri nu par a fi potrivite. S-ar putea atunci ca să avem aici una din așa-zisele vitia lapidariorum și atunci PA să fie în loc de pr(ovinciarum) sau tr(ium) Daciarum. P. Petrović consideră drept „terminus post quem 118 — 119“, când Dacia se împarte în două provincii, sau înainte de anul 124, când se formează cea de-a treia provincie, Dacia Porolissensis” și trimite la M. Mirković, *op. cit.*, p. 111. Sau folosirea cuvintelor provinciarum Daciarum sau trium Daciarum nu este mai nouă de anii 168 — 170 (CIL, III, 1457; ILS, 1097; CIL, VI, 1377 = 31.640; ILS, 1098; A. v. Premerstein, *Wiener Eranos*, 1909, p. 268 și urm.; A. D. p. 159, nr. 819 b), așa încît și pentru altarul epigrafic de la Tekija se poate lua drept terminus post quem mai curînd anul 168 (sau cel mult 167).

P. 170, nr. 866. IGRR, I, 646; *Ann. Ép.*, 1965, 29. Tomis. Inscriptia gladiatorului Σκίρτος Δακίης a fost din nou studiată de către noi, *Cercetări istorice* (Seria nouă), VII, 1976, p. 91 — 101, unde demonstrem că δακίης — dace(n)sis este un gladiator, care luptă cu o *daca, sabia curbă a dacilor. La aparatul bibliografic, ar figura acum și observația lui L. Robert, *Revue des Etudes Grecques*, 386 — 388, 1968, p. 468, „ces déductions nous paraissent assez fragiles et nous ne saurions accepter ce que dit Vulpe sur le nom Σκίρτος dans l'onomastique grecque”, referindu-se la R. Vulpe, *Apulum*, V, 1964, p. 151 și urm., ale cărui investigații, relative la antroponimie, rămîn totuși valabile.

P. 171, nr. 874. CIL, III, 7437 = 6150. Inscriptia nu a fost aflată la „Nicopolis ad Istrum” cum spune A. D., ci la Lăzen, în apropiere de Nikopol din nordul Bulgariei, localitate pe Dunăre. Adeseori întîlnim confuzia între *Nicopolis ad Istrum* (azi Nikup, ctitoria lui Traian, care deși este ad *Istrum* totuși nu este pe Istru, pe Dunăre, ci mult în interiorul provinciei) și între Nikopol sau Nicopole⁴⁸ (care se află însă pe Dunăre, cetate bizantină, întemeiată de împăratul Heracleios în anul 629, locul unde s-a dat vestita bătălie din anul 1396, între turcii otomani și cavalerii apuseni). Deci inscripția sus-menționată, a unui collegium de credincioși ai zeului *Liber pater*, a fost aflată în vecinătatea Daciei și nu la *Nicopolis ad Istrum*. Din lista colegiului, A. D., amintește col. I r.52 *Cresce(n)s Deceb(ali)* și col. II r. 19 *Val(erius) [Buro]busta*, dar în inscripție (pe care am avut ocazia să o cercetăm la Muzeul arheologic din Sofia) se vede numai VAL... CBVSTA (așa cum s-a publicat în *corpus*), iar la indice, p. 181, tot greșit găsim [*Bure]bista*.

P. 172, nr. 881. Șase fragmente dintr-o mare inscripție aparținînd unui monument din sec. IV, ridicat în cinstea mai multor soldați căzuți pe cîmpul de luptă, nu au fost aflate la „Odessos”, ci în apropiere de *Salsovia* (Mahmudia, jud. Tulcea), iar fragmentul e, care ne interesează, la Rîndunica (fost Congaz), tot jud. Tulcea. Din acest fragment A. D. transcrie numai *Dicebalus exarchus*. În realitate, este vorba de col. I r. 5 — 6, unde apare *ezarchi / Dicebalus*, după care urmau alții. Fragmentul e nu a fost publicat în „*R[evista] I[storică] R[omână]*, 10, 1940, 334”, cum spune A. D., ci de către P. Nicorescu, *Analele Academiei Române. Memoriile Secțiunii Istorice*, ser. III, tom. XIX, p. 211 — 216, și apoi studiat de Sc. Lambrino, *Revista istorică română*, X, 1940, p. 333 — 339, și din nou publicată, împreună cu celelalte fragmente, de Em. Popescu, *Inscripții grecești și latine din secolele IV — XIII descoperite în România*, București, 1976, p. 285 — 287, nr. 273.

P. 172, nr. 883. D. Tzoncev, *BIAB*, VIII, 1934, p. 94, 96 — 97, fig. 81, 1; *IGB*, II, 709. Inscriptia Δικεβαλος Δικεδ[ου] nu s-a aflat la Tîrnovo, cum spune A. D., ci în sanctuarul zeiței Diana din localitatea Obedinic (înainte Knjaz Simeonovo) și se păstrează în „schola dicta Măzka gimnasia in urbe Târnovo”. Poate că este util a se menționa că este o placă de marmură cu chipul Dianei, călare pe o cerboaică, întinzînd areul.

P. 172, nr. 884. După A. D., inscripția s-a aflat la „Odessos”, iar după M. Mirtshev, *Bulletin de la Société Archéologique à Varna*, XIV, 1963, p. 51 — 52, nr. 8, fig. 8, la Dobroplodno, raionul Varna. A. D. dă numai r. 3, ΕΙΘΙΧ Δικεβαλι, dar pentru onomastică și pentru înruderile acestui

⁴⁸ Aceeași confuzie o face și I. I. Russu, *Anuarul Institutului de istorie și arheologie Cluj-Napoca*, XIX, 1976, p. 46, n. 34.

Dicebalus interesează întreaga inscripție. Este un altar pentru Cavalerul trac, cu inscripția :
 θεῶ Καπρηνω / Βατουδεις Διζι / Ειθια Δικεβαλι / θιδι Ταρα / ευχαριστηριον ανεθηκαν.
 După caracteristica paleografică, inscripția ar fi din sec. IV, precizează M. Mirtshev.

La inscripțiile cu numele *Decebalus-Dicebalus*, se mai adaugă acum : V. Božilova, *Contributions épigraphiques de Novae*, în *Actes du VIIe Congrès International d'épigraphie grecque et latine*, Constantza 9 — 15 septembre 1977, stelă funerară, aflată la Novae, Moesia inferior; d.m./ *Aureliae Quijet(a)e et Fl. Decebalo / vet. leg. I Ital. / Severianae / [S] Jamsonia Anto / [nia e] t Aur. Ianua / [rius v] et. et Aur. / Elpidophorus / her(edes) ex test(amento) / f(aciendum) c(ura-verunt) / o(ssa) s(it) v(obis) t(erra) l(evis) sau- după autoare, în loc de o(ssa) poate fi o(ptamus) sau o(ramus). Inscriptia este din anii 222 — 235.*

Se mai cerea ca la inscripțiile în versuri, de sub nr. 122, 592, 597, 602, 605, 672, să se fi indicat și culegerea lui Fr. Buecheler, *Carmina Latina Epigraphica*, I — II, Leipzig-Teubner, 1895, 1897, nr. 474, 1522, 1809, 1350, 1335, 728. Credem că tot atât de necesar ar fi fost ca pentru inscripțiile nr. 769 b, 769 c, 772 — 774, 798, 809, 840 să se fi folosit și culegerea autorilor M. Mc. Crum, A. G. Woodhead, *Select Documents of the Flavian Emperors Including the Year of the Revolution A.D. 68 — 69*, Cambridge, 1961, nr. 366, 58, 375, 307, 371, 358, 372, 261, ca și pentru 23 de inscripții de sub capitolul *bella Dacica Traiani*, publicate de E. Mary Smallwood, *Documents illustrating the Principates of Nerva, Trajan and Hadrian*, Cambridge, 1966. Se folosește monografia lui L. Robert, *Les gladiateurs de l'Orient*, Paris 1940, în loc de ediția doua, cea din 1971, care este amplificată cu noi inscripții. Tot așa în mai multe locuri se face uz de M. Rostovzeff, *Gesellschaft und Wirtschaft in der römischen Kaiserzeit*, I — II, Leipzig, 1931, în loc de ultima ediție, *The Social and economic History of the Roman Empire*, second edition revised by P.M. Frazer, I — II, Oxford, 1963. Nu era rău, ca acolo unde se putea face, să se fi indicat data pe ani, sfert sau jumătate de secol, ori chiar secol, a inscripțiilor, ceea ce lipsește la majoritatea lor. Ar fi fost de o utilitate mai practică culegerea lui Á.D., iar cititorul ar fi fost scutit de alte căutări, dacă se arăta, după numele localității (mai ales a celor mici) de descoperire a inscripției și provincia.

Făcînd abstracție însă de toate acestea cîteva omiteri de material documentar epigrafic și de lipsuri bibliografice, culegerea epigrafică a lui Á.D. rămîne a fi considerată ca fiind de o absolută și necesară utilitate pentru folosirea, cunoașterea și studierea izvoarelor privind istoria celor două provincii dunărene.

NICOLAE GOSTAR